

KEMALPAŞAZÂDE SAİD BEY'İN *USÛL-İ MAİŞET-İ İNSÂN* ADLI RİSALESİ VE TÜRK ETNOGRAFYA TARİHİNDEKİ YERİ

Çiğdem ÖZBAY*

Öz

Bir Osmanlı aydını olan Kemalpaşazâde Said Bey, entelektüel kişiliğini hukuk, sosyoloji, dil ve edebiyat alanlarında ustaca sergilemiş, çeşitli insan topluluklarına olan ilgi ve merakını da yabancı dillere ve basına olan hâkimiyeti vesilesiyle birkaç risalesinde ortaya koymuştur. Bunlardan biri de *Usûl-i Maişet-i İnsân* adlı risalesidir ve bu risale, antropoloji ve etnografya bilgisi içermesinin yanı sıra insan topluluklarının sanat, müzik, dans ve resim alanlarındaki kültürel ürünlerinin ve geleneklerinin sanat felsefesi bağlamında ortaya konuluşunu da kapsamaktadır. Amacımız, oldukça ilginç bilgiler içeren söz konusu risalenin çevriyazısını da paylaşarak etnografya alanındaki yazına katkıda bulunmak ve Kemalpaşazâde Said Bey'in bu alandaki yerini göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, estetik, etnografya, Kemalpaşazâde Said Bey, *Usûl-i Maişet-i İnsân*.

KEMALPAŞAZÂDE SAİD BEY'S PAMPHLET ENTITLED *USÛL-İ MAİŞET-İ İNSÂN* AND ITS PLACE IN THE HISTORY OF TURKISH ETNOGRAPHY

Abstract

Kemalpaşazâde Said Bey, an Ottoman intellectual, skillfully exhibited his intellectual personality in the fields of law, sociology, language and literature, and showed his interest and curiosity in various human societies in several pamphlets on his domination of foreign languages and the press. One of the pamphlets called *Usûl-i Maişet-i İnsân* includes knowledge of anthropology and ethnography as well as the presentation of cultural products and traditions of human communities in the fields of art, music, dance and painting in the context of the philosophy of art. The aim is to be contributed to the literature in the field of ethnography by sharing the transcription of this pamphlet, which contains quite interesting information, and to show Kemalpaşazâde Said Bey's place in this field.

Key Words: Aesthetic, anthropology, Kemalpaşazâde Said Bey, *Usûl-i Maişet-i İnsân*, ethnography.

Giriş

1848'de İstanbul'da doğan ve Tanzimat Dönemi'nin önemli isimlerinden Ahmed Kemal Paşa'nın oğlu olan Said Bey, "Lastik Said"¹ lakabıyla da anılmaktadır. Babasının kültürlü, ileri görüşlü, tahsilin önemini idrak etmiş bir devlet adamı olması sebebiyle iyi bir eğitim alan ve Arapça, Farsça, Almanca,

* Dr., cozbay@ankara.edu.tr, ORCID 0000-0003-1322-3900

¹Ahmed Rasim'in belirttiğine göre, Said Bey yaz kış ayağında lastik ayakkabıyla dolaştığı için bu lakabı almıştır. (Ahmed Rasim, *Muharrir Bu Ya!*, (İstanbul: Hamid Matbaası, 1926), s./p. 140.)

Fransızca bilen Said Bey, babasının görevi dolayısıyla da iki yıl Berlin’de yaşamıştır.

Said Bey, 1868’de kâtip olarak başladığı memuriyet hayatında Bidâyet Mahkemesi reisliğine kadar yükselmiş ve bu görevine de 1899’da Yemen’e sürülene kadar devam etmiştir.² Sürgün kararında, “İntihâb-ı Me’mûrîn Komisyonu Lâyihası” ve “İsti’fâ-yı Hümâyun Şâyiâtı” başlıklı yazılarına işaret edilerek devlet ve saltanat aleyhine neşrolunan muzırr neşriyâta muavenet ve dedikoduya sebebiyet ile suçlanmıştır.³ 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı üzerine çıkarılan genel aftan faydalanarak İstanbul’a dönmüş ve 1913’te yaş haddinden emekli oluncaya kadar da Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Başkanı olarak görev yapmıştır.⁴ 1921 yılında da vefat etmiştir.

Said Bey, bürokratik görevlerinin yanı sıra Mekteb-i Sultanî, Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk gibi devrin önemli okullarında çeşitli dersler de vermiştir. Usûl-i Kitâbet, Usûl-i Terceme, Usûl-i Kitâbet-i Resmîye, Hukuk-ı Düvel, Hukuk-ı Siyasiyye-i Dâhiliye-i Osmaniyye ve Fransızca bu derslerdendir.⁵

Said Bey’in çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı ve başyazarlık yapmış olması da dış dünyaya ve politikaya ilgisi bağlamında okunabilir. Akıcı bir üslupla kaleme aldığı yazılarında gerçekçi ve eleştirel tavrı çeşitli münakaşalara girmesine de sebep olmuştur. Bunlardan, Arap dilinin üstünlüğünü savunan Hacı İbrahim Efendi (1826-1888)⁶ ile yabancı kelimelerden arındırılmış sade bir Türkçe’nin önemi hakkında girdiği tartışma⁷ ve Ahmed Midhat Efendi (1844-1912) ile çevirisindeki bir imlâ hatasından başlayan ve sonrasında Ahmed Midhat’ı “classicomania” olmakla itham etmesiyle devam eden tartışma⁸ ile

²Mehmet Ali Beyhan, “Bir II. Abdülhamit Devri Aydını’nın Profili: Lastik Said Bey”, *Osmanlı Araştırmaları XIII*, İstanbul, 1993, s./p. 169-170.

³Beyhan, Mehmet Ali: “Said Bey, Lastik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35 (İstanbul 2008), s./ p. 549.

⁴Beyhan, “Said Bey, Lastik”, s./p. 549.

⁵Beyhan, a.g.m., s. 170.

⁶Dârü’t-ta’lîm adıyla açtığı ortaöğretim kurumunda Arapçayı en kısa sürede öğretmeyi hedefleyen ve zeki, çalışkan bir dil âlimi olarak tanınan Hacı İbrahim Efendi, Kemalpaşazâde Said Bey dışında Muallim Nâci, Recâizâde Mahmud Ekrem, Ahmed Midhat, Abdülhak Hâmid, Ebüzziyâ Tevfik gibi isimlerle de dil ve edebiyat konularında hararetle tartışmalar yaşamıştır. (Bknz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-ibrahim-efendi>)

⁷Beyhan, a.g.m., s. 173.

⁸Türk çeviri tarihinin önemli yapıtlarından addedilen *Galâtât-ı Tercüme* adlı eserinde Said Bey, Ahmed Midhat’ın Corneille’den tercüme ettiği *Le Cid* eserini de eleştirir ve ikili arasındaki polemik de bu eleştiriyle başlar. Bu münakaşa daha sonra edebiyat tarihimizde “Klasikler Tartışması” olarak anılacaktır. (Bknz: Nesime Ceyhan, “Romanla Tanışan Neslin Tercüme Tekniği ve Tenkîdine Dair Tartışmaları”, 14, (*Türkbilgi* 2007), ss./pp. 41-59.)

sanatta realizm ve ahlakî gaye hususundaki münakaşası en dikkat çekici olanlarıdır.⁹

Kendinden emin tavrını ve polemik yaratan üslubunu Jean Jacques Rousseau'nun *Discours sur les sciences et les arts* (1750) başlıklı eserinin çevirisi olan *Fazâil-i Ahlâkiyye ve Kemâlât-ı İlmiyye* başlıklı eserinde de görmekteyiz. Said Bey "İfâde-i Mahsûsa" kısmında şunları yazar: "J.J. Rousseau'nun maharet-i edebiyesini takdir ve mülâhaza ve vatanın menâfi'ini sencîde-i mizân-ı muâyene etmek arasında bu âcizin tercüme ve tahrirce iktidârını muâheze edecek bir adam bulunur ise öyle bir adamın haline acırım. Zira hâsıl-ı tahsil ve ma'lûm-ı ilâm ile müştagil olanlar ve bir gülistanda dikenleri saymakla vakit geçirenler şâyân-ı merhamet hastalardır."¹⁰

Kemalpaşazâde Said Bey'in Eserleri

Çağının aydın bir kişiliği olan Said Bey, hukukun neredeyse her alanından, sosyolojiden, etnografya ve etnolojiden, dil ve edebiyat alanlarından eserler vermiştir. Ulaşabildiğimiz eserleri şunlardır:

Hukûk-ı Düvel (Cebraîl Gregor ile beraber) (1299/1882); *Dârü'l-Kütüb* (1303/1887); *Garâib-i Âdat-ı Akvâm* (1303/1887); *Mehâkim* (1306/1890); *Galatât-ı Terceme* (1306/1890); *Vazife-i Adliyye-i Etibba'* (1306/1890); *Sefirler ve Şehbenderler* (1307/1891); *Usûl-i Maişet-i İnsân* (1307/1891); *Teşebbüsât-ı Cürmiyye* (1308/1892); *Fazâil-i Ahlâkiyye ve Kemâlât-ı İlmiyye* (1311/1895); *Ahmed Midhat Efendi Hazretleri'ne Arızadır* (1315/1889); *Teşhîr-i İzmihlâl* (1326/1910); *Medhal-i Usûl-i Mes'ûliyyet-i Vükela* (1326/1910); *Hukûk-ı Siyasiyye-i Osmaniyye* (1329/1913).

Kemalpaşazâde Said Bey'in Türk Etnografya Tarihindeki Yeri

Etnografya ders olarak ülkemizde ilk kez 1877'de Mekteb-i Mülkiye'de Andreas David Mordtmann (1811-1879) tarafından okutulmaya başlanmıştır. Bu dersin notları da Osman Bey tarafından *İlm-i Ahvâl-i Akvâm* adı altında derlenmiş ve 1301/1885 yılında yayımlanmıştır. Sonrasında, 1908-1909 öğretim döneminde Mustafa Sâti Bey tarafından bu ders verilmiş ve kapsamlı ve zamanının güncel bilgilerini içeren *Etnografya: İlm-i Akvâm* kitabı 1911 yılında yayımlanmıştır.

Etnografya dersi, 1935'lerde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji-Etnoloji Enstitüsü öğretim programı içinde ve Kültürel Antropoloji başlığı altında yer alana kadar küçük ölçülerde ve fizik antropolojik

⁹Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2014), s./p. 142.

¹⁰ Jan Jak Russo, *Fazâil-i Ahlâkiyye ve Kemâlât-ı İlmiyye*, Mütercim ve muâhizi: Kemalpaşazâde Said Bey, (Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1311), s./p. 5.

manada ele alınmıştır.¹¹ 1960'larda ise Prof. Dr. Nermin Erdentuğ tarafından kurulan Etnoloji kürsüsü altında Genel ve Türk Etnografyası hem öğretim hem de araştırma alanında gelişme göstermeye başlamıştır.¹²

Makalemizin konusu olan Kemalpaşazade Said Bey'in *Usûl-i Maişet-i İnsân* (1307/1891) risalesinde ise fizik antropolojiye kısaca değinilerek etnografik, etnolojik bilgiler verilmiş ve bu bilgiler bağlamında yer yer estetik ve ideal olan da tartışılmıştır. Eserin farkını daha net ortaya koyabilmek amacıyla da söz konusu eserleri incelemeyen önce Osman Bey ve Sâtı Bey'in eserlerini kısaca tanıtmamızın faydalı olacağını düşünmekteyiz.

İlm-i Ahvâl-i Akvâm 48 sayfadan ibaret olup kesik kesik notlar içermektedir. Metnin ilk kısmının antropolojiye dair olduğunu söylemek mümkündür. Soru-cevap şeklinde ilerleyen bu kısımda cevap aranan bazı sorular şunlardır: İnsan nedir? İnsan nerede hâsıl oldu yani insan doğrudan doğruya mı halk olunmuş yoksa bir hayvân-ı mukaddemden mi husûle gelmiştir veyahûd maymun azması mıdır? Rû-yi Arzda insan hangi asırda zuhur etti? İnsan nerede zuhur etti? Acaba küre-i arzın bir noktasında mı yoksa def'aten muhâl-i kesîresinde mi berûz etti? Ve bir zevcden mi veyahûd birdenbire ezvâc-ı kesîreden mi neş'et etmiştir? İnsan kaç ırktan ibarettir?

Bir sonraki bölümde insanı mensubu bulunduğu memeli sınıfının diğer üyelerinden ayıran özelliklere değinen Osman Bey, insanın beyninin yapısı, dik duruşu, akli ve manevi duygularının olmasının yanı sıra dil ve konuşma hususunda diğer hayvanlardan üstünlüğünü vurgular ve insanlarda üç farklı dil sınıfı olduğunu belirtir.

Etnografik bilgiler içerdiğini düşündüğümüz kısım ise çeşitli kavimler hakkında ahlak, mizaç, âdet, din ve ayinler hususunda yazdığı kısımdır. Bu kısımda Afganlılardan, Belucistan ahâlisinden, İranîlerden, Hintlilerden, Brahmanizm'den, Kıptilerden, Kürtlerden, Yezidilerden, Gürcülerden, Ermenilerden, Çerkezlerden kısa kısa bahsetmiştir. İsveç ve Norveç hakkında biraz bilgi verdikten sonra Danimarka bölümünü tamamlamadan kitabı sonlandırmıştır.

Osman Bey, "Etnografiya/ İlm-i ahvâl-i akvâm neye derler?" sorusunun cevabını şöyle verir: "Rû-yi zemînde mütemekkin milel u akvâm-ı muhtelif ve mütenevviyanın tafsîl-i ahvâlinden bahs olan ilme "ilm-i ahvâl-i akvâm"¹³ denir.

¹¹ Nermin Erdentuğ, "Türk Etnografya Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 02, Sayı 01, 1969, s./p. 67.

¹² Erdentuğ, a.g.m., s. 68.

¹³ *İlm-i Ahvâl-i Akvâm*, Eser: Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Ser-Mubassırı Osman, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1301), s./p. 5.

Sâtı Bey ise söz konusu eserine antropoloji, etnoloji ve etnografya bilimlerinin tanımlarını vererek başlamıştır. Ona göre, etnografya kelimesi etimolojik olarak, Rumca “etnos/kavim” ve “grafüs/yazarım” kelimelerinden oluşmuştur ve “Tasvîr-i akvâm” demektir. Bu ilim, kavimlerin özel hallerinden bahsetmekte ve her kavmin durumunu ayrı ayrı tetkik ve tasvir etmektedir. Etnografyada insanlık özel bakış açısıyla araştırılır ve sadece tarih ve coğrafyanın gösterdiği insan kitleleri olarak kavimler ele alınır. Bunları teşkil eden ırkların tetkik ve keşfi antropolojiye bırakılır.¹⁴

Etnoloji, Rumca “etnos/kavim” ve “logos/bahis” kelimelerinden oluşur ve “Mebhâsü'l-akvâm” demektir. Bu ilim, kavimlerin genel hallerinden bahsetmekte ve her kavmi ayrı ayrı tetkik etmeyip bütün kavimlere veya birçoğuna ait durumları incelemektedir. Etnolojide insanlık daha genel bir bakış açısıyla araştırılır ve kavimlerin her birinden ayrıca bahsedilir. Bu bahisler birer kavme indirgenmeyerek birçok kavmi hatta mümkünse bütün kavimleri kapsayacak şekilde genişletilir. Fakat daha genel araştırma antropolojiye bırakılır.¹⁵

Antropoloji Rumca “antropos/insan” ve “logos/bahis” kelimelerinden oluşmuştur ve “Mebhâsü'l-beşer” demektir. Bu ilim, insanoğlunun doğasının tarihidir. Genel olarak insanın ve insan ırklarının maddî ve manevî durumlarından bahsetmekte ve tamamen genel, kapsayıcı bir bakış açısıyla araştırma yapılmaktadır. İnsanoğlundan ve onun genel hallerinden bahsedilir.¹⁶

Bu tanımlardan da yola çıkarak eseri genel olarak üç kısma ayırmak mümkün görünmektedir. Mustafa Sâtı Bey, eserinin “Ahvâl-i Umûmiyye-i Beşer” kısmında fizik antropolojiden, “Ahvâl-i Umûmiyye-i Akvâm” kısmında etnografyadan ve “Tasvîr ve Tasnîf-i Akvâm” kısmında ise etnolojiden bahsetmektedir.

“Ahvâl-i Umûmiyye-i Akvâm” başlıklı bölümde şu hususları konu edinmiştir: beden, lisan, işaret, yazı, gıda, ateş, mesken, libas, maişet, alet, oyun ve eğlence, güzel sanatlar, itikat, malumat, aile teşkilâtı, toplumsal yapı, ticaret, çevrenin etkisi.

Kemalpaşazâde Said Bey'in söz konusu risalesini kronolojik açıdan Osman Bey ve Mustafa Sâtı Bey'in eserlerinin arasına yerleştirebiliriz. Bu risalenin yazımında seyahatnamelerden, yabancı basında yer alan haberlerden faydalanılmış ve dünyanın her köşesinden kavimler konu edinilmiştir. Halkın da ilgisini çekecek şekilde akıcı bir üslup ve sürükleyici bir dille yazılmış bu eserlerde altta yatan bir diğer amacın da dünyadaki gelişmeleri, yeni ilgi

¹⁴ Mustafa Sâtı, *Etnografya: İlm-i Akvâm*, (İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1327), s./p. 6.

¹⁵ Mustafa Sâtı, a.g.e., s. 6.

¹⁶ Mustafa Sâtı, a.g.e., s. 7.

alanlarını kendisi gibi her zaman merakını canlı tutan okuyucuyla paylaşmak olduğunu söyleyebiliriz.

Usûl-i Maişet-i İnsân risalesi şu başlıkları içermektedir: Ecnâs-ı Beşer, Mikdâr-ı Nüfûs, Mâide-i Hazret-i Rabb-ı Kerîm, Matbahlar, İhtiyâc-ı Def'-i Cû', Müskirât, Uyuşturucu veya Tahrik Edici Mevâd, Rikkât-i Havass, Tezyînât, Fünûn-ı Nefîse, Raks, Nağme Karî-i Dehânî, Bestekâr-ı Alât-ı Mûsikî, Haz ve Zevk-i Mûsikî, Resme Dair Fünûn, İfâde-i Hâtîme.

İlk iki bölümde kısaca dünya üzerinde yaklaşık bir milyar üç yüz milyon insanın yaşadığından ve bunların çoğunluğunu da sarı renkli mongol cinsinin ve beyaz cinsin oluşturduğundan bahseden Said Bey'e göre¹⁷, her ne kadar nüfusça az olsalar da zekâ, idrak ve güzellik bakımından en üstün olan beyazlar, mongollara nispeten terakkî yolunda öndedirler. Ancak eğer sarı cins tembelliği ve ataleti bırakır ve gaflet uykusundan uyanırsa beyazların eğitim ve sanayideki üstünlüklerini ele geçirip onları tahakküm altına alacak kadar güçlenebileceklerdir. Afrika kıtasında yerleşik olan siyah cins ise şimdiye kadar medeniyet adı verilebilecek herhangi bir medeniyet kuramamıştır ve bu iki cinsin nüfusça da altındadır.

Said Bey, sonraki bölümlerde insanların yiyecek ve içecek açısından bol olan yerlere yerleştiklerini, yemek yeme ve pişirme usullerini, keyif verici içeceklere ve maddelere ve süslenmeye olan ilgilerini seyyahların gözlemlerinden ve jurnallerden faydalanarak aktarır. Güzel sanatlar, dans, müzik, resim üzerine yazdıkları ve estetik, ideal ve güzel olana dair düşünceleri ise Kaya'ya göre, Bourdieücü anlamda bedenselleşmiş kültürel sermayeye sahip olduğunun göstergesi olarak okunmalıdır.¹⁸

Kemalpaşazâde Said Bey'in diğer insan topluluklarının yaşayış tarzlarına, yeme-içme, giyinme adetlerine ve güzellik algılarına dair bu risalesi antropolojinin gölgesinde kalmış etnografya tarihi yazıcılığımıza ışık tutacak niteliktedir. Said Bey'in eğitim ve çalışma hayatı göz önünde bulundurulduğunda bu konuyu ele alış ve aktarış tarzı, dış dünyaya karşı ilgili, meraklı ancak yabancı kaynaklara ulaşma imkânı olmayan okuyucu için de bu açığını kapatması için değerli bir fırsat olmuştur.

İnsan topluluklarının maddi ve manevi kültürlerini ilgi çekici bir biçimde betimleyen Said Bey'in diğer bilim dallarındaki üretiminde ortaya koyduğu rasyonel ve eleştirel sunuş tarzını etnografyada da sergilediğini gösterebilmek ve etnografya tarihimizi bir nebze daha aydınlatılabilmek

¹⁷ Said Bey, ırk yerine cins kelimesini kullanmıştır.

¹⁸Gökhan Kaya, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültürel Sermaye: Kemalpaşazâde Said Bey'in *Usûl-i Maişet-i İnsan* Adlı Risalesi", *Kebikeç*, Sayı 48, 2019,s. 202.

amacıyla konu edindiğimiz risaleyi çevriyazı olarak aşağıda okuyucuya sunuyoruz.

Kaynakça

Ahmed Rasim, *Muharrir Bu Ya!*, İstanbul: Hamid Matbaası 1926.

Beyhan, Mehmet Ali, "Bir II. Abdülhamit Devri Aydını'nın Profili: Lastik Said Bey", *Osmanlı Araştırmaları XIII*, (İstanbul, 1993), s./pp. 167-205.

Beyhan, Mehmet Ali: "Said Bey, Lastik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35 (İstanbul 2008), s./ pp. 549-51.

Erdentuğ, Nermin, "Türk Etnografya Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 02, Sayı 01, (Ankara, 1969), s./pp. 65-71.

Kaya, Gökhan, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültürel Sermaye: Kemalpaşazâde Said Bey'in *Usûl-i Maişet-i İnsan* Adlı Risalesi", *Kebikeç*, 48, (Ankara, 2019), s./pp. 195-220.

Kemalpaşazâde Said, *Usûl-i Maişet-i İnsân*, İstanbul: Kitabçı Kasbar 1307.

Mustafa Sâti Bey, *Etnografya: İlm-i Akvâm*, İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî 1327.

Osman Bey, *İlm-i Ahvâl-i Akvâm*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası 1301.

Russo, Jan Jak, *Fazâil-i Ahlâkiyye ve Kemâlât-ı İlmiyye*, Mütercim ve muâhizi: Kemalpaşazâde Said Bey, Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziyâ 1311.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

USÛL-İ MAİŞET-İ İNSÂN¹⁹

FASL-I EVVEL

ECNÂS-I BEŞER

Hakk Teâlâ Hazretleri'nin eşref-i mahlûkat olmak üzere yaratmış oldukları insân ol-kadar çok ecnâs ve envâ'a münkasımdır ki hulâsâtü'l-hulâsa kabîlinden olarak ol-bâbda tertîb-i cedâvil-i taksîmât husûsunda ehl-i tedkîk zahmet çekerler.

Derecât-ı muhtelif-i harâret tahtında yaşayan insânlar usûl-i maişet ve hergûne hâl ve âdetçe mütefâvit olduklarından ve bu tefâvüt bi't-tab' tenâsülâta dahi sirâyet eylediğinden havl-i havelân ve inkılâb-ı edvâr u ezmân ile lâ-yenkati' ecnâs ve envâ'ı ceddinde peydâ oluyor.

Zât-ı insânî hakkında icrâ-yı tedkîkât eden erbâb-ı maârif pek umûmî bir taksîm olmak üzere insânları üç büyük cinse taksîm etmişlerdir.

Renk ve levn maddesi bu taksîme ittihâz kılınıp birinci cins siyah renkte olan insânlar i'tibâr olunarak bu renkte olan insânların başları küçük ve cepheleri ensizdir.

Diğer cins renk-i asfer cinsi olup bu cinse *mongol* dahi denilmekte ve hayvânât-ı sâireden farklı bulunmak husûsunda siyahlara nisbeten bu cins derece-i âliyededir. Zekâ ve fitnat ve hüsn ü letâfet [3/4] cihediyle bu iki cinsin fevkinde olarak üçüncü cins beyaz cins olup beyazlar cismânî ve ruhânî mazhâr-ı envâ'-ı bahşâ-yiş-i ilâhi olmuşlar ve cinseyn-i mezbûreyn efrâdına tahakküm etmişlerdir.

Reng-i esved ve asfer cinslerinin gözleri ale'l-umûm kara olduğu halde beyaz renk cinsinde kara gözden başka mâî, ela, gök ela, sarı ela, yeşil, kestane rengi gözler vardır.

Zülûf dahi diğer iki cinste hep müsâvî renkte olup beyazlarda ise hezar renk ve uşşâk için perişânî âver-i akl u ferhengdir.

Siyah renk cinsinden olan insânlar her cihetle cinseyn-i sâireyn efrâdının mâ-dûnunda olup bu bâbdaki müstesneyât-ı ennâdir-i nevâdirdendir.

Şimdiye kadar sâir cinslerle ihtilât etmeyen siyahîler medeniyet unvanına layık bir medeniyet ihdâsına muvaffak olamamışlardır.

Husûs-i mezbûrda yani bast-ı bisât umrân u medeniyet husûsunda asferü'l-levn mongol siyahîye nisbeten derece-i âliyede vâz'-ı kavannin ve usûldur.

¹⁹ Said, *Usûl-i Maişet-i İnsân*, Kitabçı Kasbar, Tab'-ı Evvel, 1307.

Dünyada bulunan asferü'l-levn cinsinin en mükemmel numuneleri olan Asya mongolları vaktiyle beyâzü'l-levnlerin hey'et-i ictimâiyyesine Çinliler gibi rekabet eden ve bazı cihâtca beyâzlar hey'et-i ictimâiyyesine numûne ittihazına şâyân bulunan hey'et-i muntazama-ı medeniyye vücûda getirmişlerdir.

Zât-ı insânî için tabî olan acz u noksan ile beraber [4/5] beyâzlar el-hâletü hâzihi mesâi-yi vefire sarf ederek insâniyetî derecât-ı âliyâta isâl etmişler ve seyyâre-i Arzı zîr-i hükümlerine alıp hey'et-i ictimâiyyenin fermânfermâsı kesilmişlerdir.

Ruhânî ve cismânî kâffe-i havâyic-i beşeriyyenin sûret-i mükemmelede teshîl-i tedâriki "ıslah-ı isti'mâli" "terbiye-i umûmiyyenin terakkiyât-ı hâzırası" ulûm ve fûnûn ile felsefenin intişârı hep beyâzların mahsûl-i himmetleridir.

Zîr-i hâkde medfûn cevâhir-i menâfii sath-ı Arz'a isâl ile hizmetgüzâr ve zirve-i eflâkde şa'saa-nümûn-ı zevâhir-i kevâkibi mümesehât-ı âdiyye zümresine idhâl ile müşâhedegâh-ı ebsâr u enzâr eden beyâz cinsidir.

FASL-I SÂNÎ

MİKDÂR-I NÜFÛS

Sath-ı Arz'da sâkin nüfûsun mecmû'nu takriben bile ta'yinde istatistik mütevağgılları izhâr-ı acz ediyorlar.

Şimdiye kadar yapılan ta'dâd ve tahmin cetvellerinin gösterdikleri yekûnların mukayesesinden el-hâletü hâzihi bir milyar iki yüz bin ile bir milyar üç yüz bin arasında bir mikdâr-ı nüfûs seyyâre-i [5/6] sagiremiz üzerinde sığdırmak taayyüş için dûçar-ı keşmekeş-i ruzgar olduğu anlaşılıyor.

Sahîh ve sâlim tahkikâttan müstefâd olduğu üzere istiâb ettiği sath-ı Arz'ın vüsâtı ve nüfûsunun kesreti itibariyle asferü'l-levn olan mongol cinsi cinseyn-i sâireyne nazaran birincilik mertebesindedir.

Zabt ve istîlâ-yı memâlik ü büldân ve istihsâl vesâit-i saadet u umrân husûsunda asfer cinsinin cidden rakibi beyaz cinsidir.

Tarîk-i terakkîde kat'-ı mesâfât cihetince beyazların tefevvukları nâ-kâbil-i inkâr ise de mikdâr-ı nüfûsca beyazlar asferlere nisbeten pek geride bulduklarından eğer cins-i asfer gunûde-i bister-i batâlet ü atâlet olmayı terk ile hâb-ı gafletinden vakten mine'l-evkât bîdâr ve cins-i ebyâzın maârif ve sanâyi'ini ve husûsiyle alât u edevât-ı tahrîbiyyesini i'mâl ve isti'mâle kudret-yâb olarak ser-nümâ-yı meyâdîn girûdâr olur ise cins-i ebyâzı zîr-dest tahakküme alabileceği iştibâhdan beridir.

Sahra havâlisi denilen mahallerle Bahr-ı Sefîd sevâhili müstesnâ olmak üzere Afrika kıtası münhâsır-ı dest-i istilâsı olan cins-i esved aded-i nüfûsca dahi diğer iki cinsin mâ-dûnundadır. [6/7]

FASL-I SÂLİS

MAİDE-İ HAZRET-İ RABB-İ KERİM

Ne hoş temâşâdır ki vehhâb-ı Kird-gârın süfre-i ihsân ü inâyâtında nice nice milyarlar gibi ta'bîrât-ı adediyye ile takriben olsun ifade mümkün olamayacak miktarda hayvânât rûzân u şebân ve her dakika ve her an dâfi' cû' ve ateş ve kuvve-i zâikalarıyla lezzetçaş oluyorlar.

Her tarafta bulunan insânlar ise Rezzâk-ı Kerîm'in ihsânından türlü türlü sûar ve vesâitle zâika-senc istifâde olup sath-ı Arz'da sâir havada tâir ka'r-ı bahrda müstetir hayvânları matbah ma'rifetlerinde gûnâ-gûn hallere bi'l-ifrâğ zîb gelûbî iştiâ ve derelerde, tepelerde yetişen nebatâtı dahi çîde-dest mahâret edip onlarla dahi istimzâ eylerler.

Layıkıyla tedkîk olunsa her kavmin matbahı en mükemmel mikyas-ı medeniyeti ve derece-i intizâm-ı sürfe-i taâmî miyâr-ı terakkî ma'rifetidir.

Yiyeceğini içeceğini nerede mebzûl u râygân ve dühân rağbetine şayân bulmuş ise orada bast-ı bisât karar etmiştir.

Netice-i tedkikât-ı hâzıraya göre insânların sath-ı Arz'da birinci mevki-i ictimâları Asya ve Afrika'nın bilâd-ı hârresi olup fakat el-hâletü hâzihi zîr-i deryâ-yı gaybda kalmış bir takım cezâyir-i kebîre [7/8] ile sevâhil-i cesîme üzerinde dahi tenâsül-i insân vuku' bulmuş olması kavîyen melhûzdur.

Vuku'ât-ı gûnâ-gûn te'sîrâtıyla insânlar o merâkizden cenûb ve şimâle doğru yayılmışlar ve tabiatlarına muvâfık ve mülâyim gördükleri yerlerde nasb-ı hıyâm ârâm eylemişlerdir.

Her ne kadar Avustralya cezâyiri gibi bazı cezâyirde me'kûlâtça insân pek fena halde ve pek âdi hayvânlar mesâbesinde olmakla beraber yine tenâsül ve tekessür üzere olduğu görülür ise de bu halin sebebi oralara münteşir olan ebnâ-yı beşerin bazı esbâb-ı zarûriyeye mebnî başka mahallere azimet edemeyip oralarda kalmaya mecbur olmalarıdır.

Lazım olan me'kûlât-ı hayvâniye ve nebâtiyenin kesret ve mebzûliyeti olan bir takım cezâyir ve sevâhilde dahi medeniyetçe insânların pek geride bulunmaları görülüyor ise de buna sebep dahi oralarda i'tidâl-i hava cihetiyle insânların melbûsât ve mesâkince ihtiyaçları pek mahdud bulunmaktır.

Yiyecek içecek bir mahalde pek mebzûl-i vârigân olur ise insân ihtiyaç denilen kuvve-i sevkiyyeden mahrûm bulunmakla orada medeniyet pek bi'n-nisbe dûn bir halde kalacağı bedîhîdir.

Henüz Avrupalılar tarafından keşf olunmadan evvel Amerika'da vâki' Meksika ve Peru memâlikinde hayvânât ekl olunmayıp nebatât ile gıdalanıyor idi. [8/9]

Layıkıyla lâhm ekline memâlik-i mezbûre ahâlisi şimdi bile mâil ve münhemik olmayıp hayvânât-ı ehliyyeden olmak üzere bir nev' kelb beslerler ve kilâb-ı mezbûreden amel-mânde olanların lahmını yerler.

Yer elması ve patates Peru memâliki ahâlisinin en esaslı me'kûlâtı olup izdivâç edecek adam hanesini çuvallar dolusu yer elması ve patates ile tezeyyün ve techîz etmeksizin icrâ-yı sûar-ı zifâf edemez.

Lazım olan müsaedât-ı iklimiyyeden bi'l-istifâde Peru ve Meksika iki büyük devlet haline gelmiş ve fakat Amerika'nın bilâd-ı sâiresi ahâlisi Avrupalıların Amerika'ya kademine istîlâ olmalarından akdem mütefâviten hâl-i vahşette kabâilden ibaret bulunmuştur.

Yalnız Missisipi taraflarında bazı mertebe ziraat olunmuş ise de ekle sâlih nebatâtın nedreti ahâlinin umûr-ı ziraati tevsî' etmelerine ve me'kûlât-ı zer'ıye ile ülfetlerine ihdâs-ı mümânaat eyler idi.

Yakın vakitlere kadar Hintlilerin dahi sermâye-i taayyüşü sayd u şikâr olup Hindistan'da bulunan büyük göllerde kesret üzere balık bulunduğundan balık saydı bi'l-hassa meşgale-i Hindiyân idi.

Yerden yetişen mahsûlata hasr-ı me'kûlât olunup et ekl olunmamak medeniyetçe dûn halde bulunan tavâifte görülmekte ve fakat hatt-ı istivâdan tebâüd edildikçe nebatât ekli âdeti azalmaktadır.[9/10]

Yer faresi denilen fareleri ve maymunları ekl etmek Çinlilerin adetleri olup fakat en ziyade sevdikleri lâhm lâhm-ı hınzır ve bununla beraber ziraatle iştigalleri dahi kesîrdir.

Beyaz insânlara mesken olan Asya arazisinde sâkin olanlar Avrupalılar gibi zahâir ve havyanât-ı ehliyye ekl ederler.

Pek tabîi bulunan bu hâl Avrupa kıtasıyla Asya kıtasının yekdiğerinden tefrîk edilmesi mücerred coğrafya ulemâsının ettikleri bir taksîm-i itibâriden ibaret olmaktan münbaistir.

Tedkîk nazarıyla harita-i âleme atf-ı nigâh olunduğu halde Avrupa kıta-i sagiresi Asya'nın bir şibh-i ceziresi idiği görülür.

Servet-i arziyemizin kısm-ı küllisi Asya'dan götürülmüş nebatâtın ibaret olduğu gibi hayvânâtın hemen kâffesi dahi Asya hayvânâtı olup Avrupa'ya mahsus hayvân pek azdır.

Cemî' memâlik-i Asya'da beyaz neslinden olan insânlar ale'l-umûm ziraatle me'lûf ve reşte-i menfaatle meskenlerine merbuturlar.

Cibâl ve sahâride geşt ü güzâr ve adem-i karar urbânın pek sevdikleri bir hal olmakla Arabistan'da hayme-nişîn hali henüz kâmilten bertaraf olmamış ve

hurma ve pirinçten mâada mahsûlât-ı arziyeye Arablar tarafından çendân rağbet gösterilmemekte bulunmuştur.

Çide-i dest istifâde-i beşer olmaya layık nebatâtın kuvvetbahş-ı beden-i insânî olan lühûmu hâsıl eden hayvânâtın merkez-i mebzûliyeti [10/11] Asya kıtası olup Asya'dan tebâüd ve Asya'ya takarrüb olundukça bu kesret ve mebzûliyet tenâkus ve tezâyüd eder.

Hâl-i batâlet u atâlete en müsait yerler Afrika'nın büyük nehir ve gölleri etrafı olup oaralarda pek az sa'y u amel ile mahsûlât-ı kesire-i arziye alındığından Afrika kıtasının en çok ahâlisi oralara birikmişlerdir.

Husûsiyle Nil nehrinin yukarı kısmı denilen kısmında balık saydı dahi âsân ve balıkların nevâ'-ı râygân olduğundan taayyüş-i beşerî bir kat daha kolaydır.

Dünyanın kâffe-i kıt'âtından ziyade Afrika kıtasında kelb mevcut olduğu ve kıt'ât-ı sâirede ekl-i kilâb eden insânlara tesadüf olduğu halde Afrika'nın hiçbir tarafında kelb eti ekl olunmamakta bulunması cây-ı dikkattir.

Hâsıl-ı kelâm emr-i taayyüş kıt'ât-ı sâireye nisbeten Afrika kıtasında sehl u âsân ve gayr-ı muhtâc sa'y firâvenddir.

Hülâsa-ı tedkikât-ı müdekkikîne nazaran insân umûmiyet üzere eklü'l-lâhm bir hayvân ise de def'-i cû'-yı beşeriyyede nebatâtın vesâtatı lühûmun vesâtatından ziyadedir.

Dünyada insânların evvel be evvel meyvelerle def'-i cû' etmiş olmaları ve lâhm ekline muahharen ve ale'l-husûs ateş isti'mâline başladıktan sonra alışmış bulunmaları melhûzdur. [11/12]

Zaten hey'et-i ictimâiyye-i medeniyye vasfına layık hey'et-i beşeriyye kâbil-i ekl-i nebatâtın meşakkatsiz çide-i dest-i istifâde olabildiği mahallerde teşekküle başlamıştır.

Husûsât-ı medeniyyece insânların buldukları mevkiin ehemmiyet-i te'siri der-kâr ise de cinsin te'sir-i te'sirâtı mevkiyyeden ziyadedir.

Dünyanın hiçbir tarafında siyah cinsinin büyük bir medeniyet teşkil etmesine tesâdüf olunmamış ve münhâsıran siyah insânlardan mürekkebe olarak teşekkül eden he'yet-i medeniyye pâyidâr olamamıştır.

Daima pirâye-i sahaif-i tevârih olan Mısır medeniyet-i kadîmesi bir takım Asya taifelerinin ve ale'l-husûs Berber neslinin inzimâm-ı muavenetiyle vücûd-pezîr ve esâsgîr olmuştur.

Zekâ-yi fitrîyî efrâdına munzam olan mahâsin-i ahvâl-i ictimâ'iyyesi cihetiyle hakikaten câlib-i enzâr takdîr-i âlemiyân bulunan Çin medeniyet-i azîmesi hâlis mongol neslinin eseridir. Revş-i bâdiye-i bimâyi-yi kadîmi

kâmilten terk etmiş olan cins el-hâletü hâzihi beyaz cinsi olup hey'et-i mecmualarıyla hâl-i vahşette beyaz insânlara hiçbir yerde tesâdüf olunamaz.

Ziyade te'sir-i ictimâ'i cinste olup ahvâl-i hariciyenin te'siri ikinci derecede kaldığı el-hâletü hâzihi müttetik aleyh-i meüllifindir. [12/13]

FASL-I RÂBİ'

MATBAHLAR

Süfre-i ihsân-ı Hudâ'dan hâl-i medeniyet üzere hisse-yâb-ı ni'met olan efrâd-ı beşer için ateş en mühim levâzımdır.

Şimdiki halde matbahları olmayan tavâif bir takım tavâif-i bedeviyye olup onlar dahi ara sıra ateş isti'mâlinden müstağnî olamazlar.

Zâikamızın pişmiş yemeklerle ülfeti ateş isti'mâlini bir mecburiyet-i kat'îye tahtında bulundurmakta olup fakat her şeyi her tâife bir tarzda pişirmedığı gibi, bir mahalde pişirilen şey diğer mahalde çiğ olarak ekl olunmak vâki' ve mesela Fuejin denilen tâife balıkları denizden çıkarınca diri diri ve kuşları dahi tüylerini yolduktan sonra çiğ çiğ ekl etmekle me'luttur.

Rivâyet-i seyyâhîne göre Amerika tavâifinden Eskimo denilen tâife efrâdı dahi ateşi tabh-ı taâmde kullanmıyorlar imiş.

Ziyadesiyle câlib-i istikrâh ve merhametimiz olacak mevâddan olmaz üzere Habeşistan tavâifi diri öküzlerin etlerini parça parça koparıp ekl ediyorlar.

Sâir tavâif-i bedeviyye meyânında dahi matbah usûlünden istignâ [13/14] halinde bulunmakta ise de gide gide pişmiş taâm ekliyle me'lufiyet taammüm edeceği anlaşılıyor.

Şimdiki usûl-i tabhın ibtidâsı insânların me'kulâtı haşlamaya ve kızartmaya başlamaları olup usûl-i tabh bin türlü kalıba girse yine haşlamaya ve kızartmaya müncerr oluyor.

Suret-i mahsûsada havâyic-i zarûriyye sırasına geçen ekmeğin tabhına birkaç mahalden birden bed' edildiği yani ekmek pişirmek usûlü birkaç tâife tarafından meydana çıkarıldığı muhakkakâtandır.

Zabt-ı malumât-ı tarihiyye eden müelliflerin rivâyetlerine göre eski Mısırlılar ekmek pişirmek usûlünü meydana çıkardıktan sonra mukaddemâ ekliyle me'luf oldukları pek çok şeylerin eklinden vazgeçmişlerdir.

FASL-I HÂMİS

İHTİYÂC-I DEF'-İ CÛ'

Revş ü etvâr ve akl u efkârca insânlar beyninde ne kadar fark ve ihtilaf var ise iştihâ-yı taâm ve arzu-yı nefâis-i et'imece olkadar tefâvüt vardır.

Ziyadesiyle acıkmak ve açlıktan feryada gelmek halinde bulunan [14/15] hayvânât-ı vahşiyenin cû'larını medeniyette yaşayan insânlar hemen hiç bilmezler.

Sekene-i küre-i Arz def'-i cû' ihtiyâcını ikdam-ı ihtiyâcât add edip gâile-i ekl-i taâm subh ü mesâ müşâgil-i ezhân-ı havâss ve avâmdır.

Şayân-ı nakl-i rivayât-ı seyyâhînden olduğu üzere Avustralya'da bir balina balığı lâşesi sahile vurunca ahâli îd edercesine izhâr-ı şâd-mâni eyliyorlar.

Suret-i mahsûsada iştihâ-yı taâm ile maruf Fuejin tâifesinin nisvân ve sibyanı averde-i dest-i sayd ettikleri kuşları diri diri ekl eder iken müstagrık-ı meserrât bulunuyorlar.

Ziyade-i hırs-ı taâm ile müştehir tavâifden biri de Eskimo denilen tâife olub seyyâhlar tâife-i mezbûre efrâdını aç kurdular tesmiye ederler.

Journal des Voyages nâmıyla *Syon* nâm seyyâhın yazdığı eserde, tâife-i mezbûre efrâdının ekl-i taâma olan inhimâkları tafsîl olunub zükûr ve nisvânı taâm ile sermest olmadıkça süfreden kalkmadıkları gösterilmiştir.

Seyyâhîn-i meşhûreden *Ross* nâm zât tâife-i mezbûre efrâdı meyânında mahzâ çâşnî-senc olmak üzere on dört kilogram çiğ balık ekl eden adamlara tesâdüf etdiğini yazıyor. [15/16]

Şayân-ı ta'cib olmak üzere Etzel nâm seyyâh, tâife-i mezbûreden bir küçük kız birkaç aylar yevmî birçok ekmekten maada ondan on iki kilograma kadar et ekl ettiğini rivâyet eylemiştir.

Suret-i mahsûsada iştihâ-yı taâm ile me'luf Borasman ve Hotantot tâifeleri hakkında dahi bu yolda rivâyetler çoktur.

Zarûret-i mess eylediği halde taâmdan imsâk etmek iktidarı dahi tavâif-i mezbûrede ekl iştihâsıyla mütenâsib olduğu müşâhede olunmuştur.

Taâmdan bi'l-küllîye fâriğ olub müddet-i medîde yalnız su ve tuz ile taayyüş eden adamlara tavâif-i mezbûrede çok rastgelinmiştir.

Zavâhir-i ahvâlde bunlardan çok mükemmel ve mütemeddin olan *Nouveaux Zélandais* Yeni Zelandlar dahi taâm husûsunda tavâif-i mezbûreye müşâbih denilecek derecede olub hele zeytinyağı gibi yağları su yerine içerler.

Seyyâhların müşâhedâtıyla mütehakkık olduğu üzere tavâif-i gayr-ı mütemeddine efrâdı ekl ve şurb husûsunda iğrenmek dediğimiz hâli kat'a bilmiyorlar.

Şeyhûhet derecesine vâsıl olub da dişleri kalmayan adamlar [16/17] at'imeyi başkalarına çiğnetib kâbil-i bel' hale getirdikten sonra bel' ediyorlar.

Sahn makamında süfreye vaz' olunan kabdan at'imeyi alıb çiğnedikten sonra misafire vermek tavâif-i bâdiye-nişîn meyânında asâr-ı mihmân-nüvâzîdendir.

Zabt-ı nefis edemeyib önüne gelen at'imeyi ve birkaç gün vâsita-i taayyüş olacak me'kulâtı def'aten ekl etmek tavâif-i mezbûre efrâdından kesîrû'l-vuku' ve hîn hazm-ı taâmdaki lezzet ve mahzûziyyet onlarca azâm-ı serverdir.

Taâmı istedikleri kadar yemek ve istedikleri kadar imsâk-ı taâm etmek iktidarında bulunmalarına nazaran seyyâhlar tavâif-i bedeviye efrâdının kuvve-i ekliyelerini elâstikli add ediyorlar. Zavâhir-i ahvâlde bir dereceye kadar ibrâz-ı asâr-ı temeddün eden *Neo-Calédoniens* Yeni Kaledonyalılar taâm edecek oldukları halde ifrât derecede ekûl iseler de bizim gibi her gün taâm etmeyib yemek yemeyi arada sırada def' olunmak iktizâ eden bir ihtiyaç hükmünde tutarlar.

Arabân-ı bâdiye-nişîn ve ale'l-husûs kâfir *Cafres* denilen tâife efrâdı kaht korkusuyla bazen on-on iki gün iltizâm-ı sıyâm tam edib ağızlarına bir şey koymazlar. [17/18]

FASL-I SÂDİS

MÜSKİRÂT

Şöhret-girân seyyâhândan *Bonyak Tasmanyen* denilen tâifenin müskirâtdan külliyyen bîhaber bulunmasını medeniyetçe pek dûn halde olmasına delil add edenler aleyhinde yerâa-zen istihzâ oluyor.

Suret-i mahsûsada tedkîk-i ahvâl-i akvâm ve tavâif eden erbâb-ı tedkîk bu istihzâyı nâ-be-câ buluyorlar.

Zavâbıt-ı umûmiyeden olan "telâhuk-ı ifrâtât" kaidesi bundan dahi cârî olub medeniyetin derecât-ı âlîyâtına vâsıl olanlarla bedeviyetin ednâ derekesinde bulunanlar müskirâtça hem-hâldirler.

Taâm ve şarabını derece-i i'tidâlden ayırmak istemeyen mütemeddin-i hakîki serhoşlukdan lezzet-yâb olmayıb zevkini ulviyâtda arar.

Zuhûr-ı nûr-ı temeddünle behre-yâb-ı ziyâ-yı irfân olmayan tavâif efrâdı ise müskirâtdan bîhaber olduklarından onlar da serhoşluk etmezler.

Umûm-ı tavâif-i bedeviye meyânında isti'mâl-i müskirâta bed' eylemek evvelce bazı mebâdî-i temeddünden lezzetçâş olmaya mütevakkıfdir.

Gayetle serhoş olmakdan lezzet-yâb-ı sürûr u şevk olmak âdeti her kavmin sergüzeşinde dâhil olan adâtdandır. [18/19]

Fikr-i beşeri âlâm u ekdârdan muvakkaten olsun rehâ-yâb olmak emeliyle a'sâba müessir olacak şeyler aramış ve evvel be evvel bir takım mâyiât bulmuştur.

Kavimlerin kendilerine mahsûs mâyiât-ı müskiresi var ise de üzüm şarabı müskir-i umûmî halini kesb etmiştir.

Kâffe-i akvâm-ı kadîme Bintü'l-'İneb denilen bâdeye dil-dâde olub hele Yunanlılar şarab için *Bacchus* nâmıyla bir ma'bûd-ı mahsûs ittihâz ve i'tikâd etmek derecelerine kadar gitmişlerdir.

Gerçi bazı müdekkikîn bir kavmin müskirâta inhimâkı memleketinin şiddet-i şitâsıyla mebsûten mütenâsib idiğü iddiasında bulunmuşlar ise de tahkikât-ı ahîre bu iddiayı cerh eylemiş ve ezcümle Çin'in bazı cihâtında şitâlar pek şiddetli olduğı halde umûmen Çinliler isti'mâl-i müskirâtda hadd-i i'tidâli tecâvüz etmeyib Arfika'nın bazı cihâtında ise bilâkis şiddet-i harâret eksik olduğı halde zükûr u nisvân ve pîr ü civân serhoşlukla emrâr-ı evkât edegelmiştir.

FASL-I SÂBİA

UYUŞTURUCU VEYA TAHRİK EDİCİ MEVÂD

Sûret-i umûmiyyede olarak isti'mâli müskirât her kavimde [19/20] cârî olduğı halde insân bununla dahi kanaat etmeyib başka vesâit-i zevk ü keyf icâd etmiştir.

Zavâbit u kavâid-i ilm-i menâfi'ü'l-â'zânın ahvâl-i ruha aid cihâtı ilerledikçe tütünün, afyonun, kahvenin vesâir bu gibi şeylerin dimâğ-ı beşerideki hücerât-ı hissiyeye derece-i te'sîrâtı suret-i mükemmelede meydana çıkacağı der-kârdır.

Doğrudan doğruya â'sâba te'sîr ile uyuşturmak yolunda tahrîk-i zevk eden mevâdın en ziyade ta'mîm olunmuş olanları tütün, afyon, esrar, tenbul ile Cezâir-i Bahr-ı Muhîtden bazı cezâirde müsta'mel *Rava* denilen nebâtdır.

Zuhûru pek eski olmayan bir nev' simli mantar dahi bunlardan ma'dûd olub Kamçatka ahâlisi bununla bir mâyi' i'mâl ve mâyi'-i mezbûru bizim âlem-i âb vakti olan gurûb-ı şems esnalarında isti'mâl ve bu mâyi'-i ibtidâ bazı gûne neşât ü şevk verib muahharen hayalât-ı marzîye hâsıl etdiğinden o hayalât-ı tezelzül-i â'zâ ve adalât ile imrâr-ı leyâl eyliyorlar.

Zarar-ı cismânî îrâsında afyon ile esrarın simli mantardan farkı ne derece olduğı henüz layıkıyla münkeşif olmayıb, fakat arfyon ile esrardaki serhoşluk mantar serhoşluğuna nisbeten âlî ve daha hüsn-ü hayâlîdir. [20/21]

Doğrudan doğruya dimâğa müessir olan bu nebatâtın te'sîriyle beden-i insânda yalnız dimâğ faaliyet halinde bulunub â'zâ-yı vücûd nazar-hayâlde nâbûd oluyor.

Zâhiriyyât-ı cihândan insâna kâmîlen kat'-i alâka etdirib avâlim hayalâtta tayarân veren nebatâtın biri dahi Amerikalıların müntahabları olan ve *Coquero* denilen nebât habâset ayâtdır.

Umûmen bu üç şeye meyl edenler az vakit içinde pek ziyade münhemik olub kendilerince her akşam mahbûb-ı dil aramaları olan mükeyyifî agûş-ı mi'deye almadıkça ve onunla bihâr-ı hayâlâta dalmadıkça rahat mümkün olamıyor.

Gayetle şâyi'ü'l- isti'mâl olan çay ve kahve dahi â'sâba te'sîr cihetiyle bu nebatât kabilinden iseler de çay ve kahvenin te'sîrâtıyla bunların te'sîrâtı arasında fark-ı külli olduğu malumdur.

Fevkâlâde kahve inhimâkı Hicaz taraflarında olub oralarda bir adam günde ekalli yirmi otuz fincan kahve içer.

Kahve inhimâkı Avrupaca bi'l-hâssa müskirâta mâil olanlarda müşahede olunmakta olub taâmı şaraba hazm ettirmeye "hazm-ı şâ'irâne" denildiği gibi, sekr-i şarabı kahve ile tezyîne "sekr-i şâ'irâne" nâmı veriliyor.

Kâfe-i müskirât ile uyuşturmak yahud tahrîk etmek yolunda [21/22] zevk-bahş-ı mükeyyifâtın evvel be evvel dimâğa bir faaliyet vermek suretinde fâide-i ibtidâiyeleri vardır.

Gerek müskirât ve gerek mükeyyif nebâtâtın ahvâl-i ictimâiyyece dahi bazı mertebe hüsn-ü te'sîrâtı olduğu inkâr olunamaz.

Zâhiri bir eğlence ülfetinden ibâret zan olunan âlem-i âb musâhebetleri pek büyük dostluklara ve yârî ve vefâdârî hallerine sebep olduğu ve me'lûf-ı işret olanlarda kin ü adâvet gibi haller ber-karar olmadığı mücerrebât-ı erbâb-ı tedkîkdendir.

Acemistan'da ve memâlik-i Asya'nın vasâtiyesinde çay ictimâları sebep-i itilâf-ı emzice-i ahâli olagelmiş ve Vehbi merhumun "Acemistan'a gidib içmelidir çay-ı sühân" mısra'ında imâ olunduğu üzere İran'da çay encümenlerindeki müşâarat nice şuarâ-yı suhân-şinâs yetiştirmiştir.

Garb memâlikinde dahi envâi şevk u şâdî ve raks u musikî ile şâiri ve edebiyat-perdâzı müskirâtın dalâlet ve vasâtatıyla menassa ara-yı zuhûr olmakda bulunmuştur.

FASL-I SÂMİN

RİKKAT-İ HAVAS

Yazdığı seyâhatnâmeler eydî-i makbûliyetde dâir olan rahib [22/23] meşhûr Salvado'nun rivâyetine göre, Avustralya ahâlisi bargirlerin yürümesini bir millik mesafeden işidirler imiş.

Yine bu kabîlden olarak nice tavâifin nice garâib-i ahvâl-i havâssı mervî olup usûl-i maişet ve bazı umûr ile meşguliyet ve iklim ve memleket gibi şeylerin bazı havâssa rikkat ve bazı havâssa zaaf u killet vermek yolunda pek çok te'sîrâtı olduğu müttefakun-aleyhdir.

Yazın şiddet-i harâretinden ve kışın bürûdetinden teessür husûsunda bâdiye-peymâyân bedeviyetle asûde-i nişînân-ı medeniyet arasında azîm-i fark mevcut olup bedevilerin tahavvülât-ı hevâiyyeden ve ale'l-umûm bâis-i alâm-ı cismâniye şeylerden teessürleri medenîlere nispeten pek azdır.

Asâriyla dünyada en ziyâde ebvâb-ı mübâhasât açmış olan meşhûr Darwin, Magellan Boğazı'nda şiddet-i bürûdetle lertzân olduğu ve büyük bir ocak başında bir türlü ısınmadığı halde nezdlerinde misâfir bulunduğu Zuégienler bürûdetten kat'â müteessir olmayıp ale'l-husûs nisvân-ı üryân olarak berf u bârâna karşı çocuklarını irzâ' ederler imiş.

Bir takım tâifelerde kuvve-i zâike, kuvve-i şâmme, kuvve-i lâmise pek dûn bir halde olup bizim kuvvâmızın bütün bütün gayrı gibi anlaşılıyor. [23/24]

Pislikten iğrenmeyi asla bilmeyen Zuégienler ve Australienler kokmuş lâşeleri ekl ediyorlar.

Taganniyât-ı mûsikîden kat'â behre-yâb-ı neşât olmayan bazı tavâif-i bedeviye kuvve-i sâmiaca derece-i kemâlde olup gayetle az sesleri işitiyorlar.

Sikât-ı seyyâhânın ifadelerine nazaran kuvve-i bâsıraca dahi böyle garâbetler mevcut olup lakin açık renklere ve ale'l-husûs kırmızıya meyl ve rağbet tavâif-i gayr-ı mütemeddinece umûmi bir keyfiyet imiş. Bi'l-husûs Néo Calédonienlerin kırmızı renge ibtilâları güzel kırmızı boyalı eşyâya dil-âşüfte olmak derecelerindedir.

Pek çok tecrübelerden tavâif-i bedeviyede ahvâl-i bedeviyece muktezî olan şeylere müteallik havâs gayetle rakik olup fakat hissiyâtın fikr u hayâle müstenid aksâmı pek kaba olduğu tebeyün etmiştir.

FASL-I TASI'

TEZYÎNÂT

Sikât-ı müdekkikînin hulâsa-i tedkikâtından nümâyân olduğu üzere havâs-ı hamsemizden yalnız ikisi müstaid-i tefennün olup onlar da bâsara ile sâmia bulunmayan bu iki hâssanın sevkiyle vukû' bulup, insânlar [24/25] eşyâ-yı sâire üzerine vaz'-ı nukûs ve icrâ-yı naht etmezden evvel kendi bedenlerini tezyîn etmeyi düşünmüşlerdir. Çehresini ve kıyafetini güzel göstermek yani

bedeninin şekil ve rengiyle halkın nazar-ı takdîrini celb etmek istemek insâna mahsûs bir hal ve tabîat değildir.

Hayvânât-ı sâirenin pek çoğunda böyle amâl müşâhede kılınmakta idiğü malûmdur.

Husûsiyle nev'-i insân akl u dirâyetçe hayvânât-ı sâirenin fevkinde bulunduğundan kendilerini güzellendirmek veya güzel göstermek için insânlar türlü türlü vesâit aramışlardır.

Hub-rûluğa sa'y mertebede insân nîk-hûluğa sâi olmuş olsa idi. Ebnâ-yı beşerin çektiği âlâm-ı hâzıra belki aşırına tenezzül eder idi.

Dünyanın her tarafında insânlar akl u dirâyetleri ve mümârese ve mahâretleri nispetinde tezyînât ile uğraşıp izhâr-ı hûbî veya setr-i zîstî uğrunda itlâf-ı evkât ve emvâlden hâli kalmıyorlar.

Zaten çıplak gezen insânlar evvel be evvel tenlerini boyamakla ve daha sonra tenlerinin üzerine bir takım resm ve nakşlar yapmakla tezyînâta başlayıp beden mûsait tezyîn mahallerini cây-ı resm ü nakş ittihâz etmişlerdir. [25/26]

Resm ü nakşın ibtidâsı tezyînât-ı beden olduğu gibi tezyînât-ı beden mûsait dahi resm ü nakş-ı ten olmuşdur.

Ziyinet için resm ü nakş-ı ten ile iktifâ olunmayıp â'zâ-yı beden mûsait tezyînât-ı beden mûsait dahi kıyâm olunarak beden üzerinde naht u nakr işlerine girişilmiştir.

Jeng-i bedeviyet merâyâ-yı ebdândan izâle olundukça insânlar libâs ile setr-i beden etmeye ibtidâ eyleyip en ziyade mûsait tezyînât-ı bedeviye olan mahaller libâs-ı medeniyet altında kalmıştır.

Ser-i tesettür tavâif-i bedeviye meyânında kırmızı renk en makbûl renk olmakla resm ü nakş-ı beden husûsunda en zyâde müsta'mel boya kırmızı boyadır.

Dâimâ kırmızı renk ile karışık bulundurulmak üzere sarı renk dahi ara sıra isti'mâl kılınır ise de kırmızı eşref-i elvân add olunagelmiştir.

Zaten saçları ale'l-ekser az ve kıvrıkcık olan nisvân-ı bedeviye kireç ile bir halîta yapıp saçlarını o halîta ile kırmızıya boyarlar.

Renk u nakş-ı beden husûsunda el-hâletü hâzihî hâiz mevki-i terakki ve mahâret olan tavâif Mélanésie ile Polynesie ahâlisidir.[26/27]

Zeland'da zükûr u nisvân cebhelerini envâ' nukûş ile tezyîn etmek âdetinde olup nukûş-ı mezbûre bazı muâmelâtta dahi kullanılıyor.

Journal des Voyages yani *Havâdisnâme-i Seyâhât* nâm gazetede mütâlâa kılındığına göre, mahal-i mezbûra azîmet eden misyonerler rüesâ-yı kabâilden birinin uhde-i tasarrufunda bulunan bir arsayı iştirâ etmek üzere akd-i

mukâvele bey' ettiklerinde bey' senedinin zîrine bâyi'nin nakş-ı cebhesi imzâ makâmında vaz' edilmiştir. Resm ü nakş maddesi türlü türlü düzgünlerle telvîn-i bedene mâni add olunmadığı cihetle resm ü nakş-ı beden ile me'lûf tavâifin zükûr u nisvânı bir takım yağlı kırmızı boyalarla bedenlerine renk verirler ise de vechdeki nakş u nigârı setr etmemek için yüzlerine düzgün sürmezler.

Zeland ahâlisi gibi Cenûbî Amerika tavâifi dahi türlü türlü renklerle telvîn-i beden ederler ise de bunlarda nakş u resm-i beden usûlu mevcut olmamakla düzgünleri bi'l-hâssa yüzlerine sürmek âdeti cârîdir.

Jurnallerin rivâyet-i müttefikalarına nazaran her tarafta düzgün olmak üzere sürülen boyalar açık renkli boyalar olup kırmızı renk ekseriyetin müntehabı olarak yalnız bizim Irak taraflarında mâi renklerle nakş u nigâr-ı bedene meyelân görülüyor. [27/28]

Siyer u âdât vesâir her husûsâtta bütün bütün yekdiğerinden başka ve muhtelif tavâiflerde tezyînât-ı bedeniye yolundaki usûl ve âdâtca ittihâd görülmesi seyyâhlara dâî'-yi taaccüb olup bundan fikr ü nazar-ı insânîde bir sevk-i umûmî-i müsâvî mevcut olduğuna hüküm olunuyor. Şâyân-ı hayret vesâit-i tezyîneden olarak bazı tavâif dudaklarını yontmak veyahut dudaklarına delikler açmak suretiyle tezyîn-i vech ediyorlar.

Sûret-i umûmîyyede kulakları delmek ve küpeler geçirmek âdeti cârî olduğundan o âdet bizce artık dâî'-yi taaccüb olmamakta olup lakin dudakları delmek ve dudaklara halkalar geçirmek maddesi bizlere geriye görünür ise de tavâif-i gayr-ı mütemeddine meyânında el-hâletü hâzihî külliyyet üzere cârîdir. Darb olunmuş nukûd-ı meskûka kullanan tavâif alt dudaklarına geçirdikleri halkalara envâ' meskûkât diziyorlar.

Ziyâdesiyle muvâfık-ı kâide-i hıfz-ı sıhhat ve müstelzim-i nezâfet ü tahâret olan emr-i mesnûn hitân tavâif-i bedeniyyeden bir takımında yalnız kibâr ve eşrâf evlâdına mahsûs olmak üzere, mutantan sûrlarla icrâ kılınmakta olup lakin memâlik-i mütemeddinede bu maddenin fevâid ve ehemmiyeti günden güne anlaşıldığından Avrupa'nın pek çok bilâdında icrâ-yı hitâna başlandığı gibi kâide-i pür fâide-i mezbûrenin [28/29] ileride bütün bütün taammüm etmesi kavviyen me'mûl ve tavsiye gerde-i etibbâ-yı zevî'l-ukûldür.

Journal de l'Inde nâmıyla Hindistan'da çıkan Fransızca bir havâdisnâmenin tefrika olarak âdât u ahvâl-i mahalliyeye dâir yazdığı malûmâta nazaran Hindliler dişlerini altın kaplamalarla tezyîn ederler imiş.

Saadet-i medeniyyeden behre-ver olmayan tavâif vesâit-i tezyîniyyeden olan eşyâyı büyük ve kaba alâişli şeylerden intihâb edip medeniyet ilerledikçe

takım olarak kullanılan şeylerin zarîf ve musanna ve kıymetdâr olmasına i'tinâ kılınıyor.

Şimdiki halde mücevherât ile tezyînât âdeti henüz cârî ise de gide gide bu yolda âdât metrûk olup gerek zükûr ve gerek nisvân için elbise süslerine hasr-ı i'tinâ kılınacağı revş-i halden anlaşılıyor.

Sûret-i umûmiyede olmak üzere güzel görünmeyi arzu etmek bir sevk-i tabîat neticesi bulunduğundan bu babta ta'n u tâ'rîz abestir.

Zarûrî olarak medeniyetçe dûn halde bulunan tavâif, göze çarpan renklerle tezyîn-i bedenden başlayıp gide gide ahvâl-i tezyîniyeyi taslîh ve ve dâimâ kırmızıyı sâir renklere tercih ediyorlar. [29/30] Tabakât-i medeniyede terfi' edildikçe resm ü nakş-ı beden ve kat' ve tanzîm-i ten yolunda tezyînâta girişilip türlü türlü takımlar dahi takınılmıştır.

Zuhûrât ve inkılâbât-ı medeniyye resm ve nakışların tehvîni ve kat' ve tazyîk-i â'zâ gibi âdâtın terki ve takımların tahfîfi ve nadir eşyâdan mürekkep ve yapılaşça musanna olması sûretlerini intâc etmekte olup gide gide takım tezyînâtının dahi terki yolu tutularak bâlâda îmâ kılındığı üzere elbise tezyînâtına hasr-ı ziyet edilmesi melhûz bulunmuştur. Asker üniformaları ve ruhbân elbisesi gibi bazı sınıfun elbisesi el-hâletü hâzihî dahi eski zaman yadigârları olup hele sırmalı üniformalarla satılan ihitsâmlar şu asr-ı medeniyete göre hande-fezâ olacak şeylerdendir.

Garance denilen kök boya renginde Fransız askeri pantolonları ve kıpkırmızı İngiliz askeri elbisesi ve umûmen apoletler hep eski ezmine-i bedeviyet modalarının bekâyâsındandır.

FASL-I ÂŞAR

FÜNÛN-I NEFÎSE

Zarûriyât-ı tabîiyyeden olarak insân bir şeyden müteessir olunca bir hareket-i mahsûsa izhâr edip o hareket-i mahsûsa ale'l-ekser bir avâz ile izhâr olunagelmiş ve işte o avâz esâs-ı tagannî ve mûsikî olmuştur. [30/31]

Tarab u şevk kesbî yolundaki teessürât el ve ayaklara bir hareket verip, o hareket raks dediğimiz şeyi vucûda getirmiştir.

Zâhirde mevcut olmayıp teessürât-ı hayâliyyeden nâşî pîş-i nazar-ı tefekküre gelen eşkâl ve ahvâli insân hariçte dahi irâe etmek isteyip bu emel resm ve nakş ve naht-ı fûnûnunu tevlid etmiştir. Umûmen bu fûnûnun bir kavim ve kabile arasında intişâr ve tevessu' ve türlü türlü inkılâbâta düçar olması bi't-tab' kavim veya cinsin ahvâl-i medeniyesine ve usûl-i maişetine ve hevesât-ı nefsâniyesine tâbî bulunmuştur.

FASL-I HÂDÎ-Yİ AŞAR²⁰

RAKS

Gurûr-ı beşerî icâbınca herkes mensup olduğu fennin fûnûn-ı sâireye nisbeten en ziyâde şâyestegi-yi imtiyâzı olduğu iddiasında bulunur ise de, erbâb-ı tedkîk nazarında bir fennin i'tibâr ve imtiyâzı fikr ü zekâ sarfına olan ihtiyâcıyla mütenâsib bulunduğundan fenn-i raks, fûnûnun en adisi hükmünde tutulabilir.

Fezâ-yı Arz'ın her tarafında insân, kâdime-i cünbân-ı raks u tarab olup ömründe raks etmemiş insân olmadığı gibi rakstan bîhaber tâife ve kabîle dahi yoktur.

Kabâil-i gayr-ı mütemeddinenin pek çoğunda usûl-i raks ormanlarda [31/32] hayvânâtın yekdiğerini kovalamalarını tasvîr yolunda olup, erkek hayvânların dişilerini takip ederken izhâr ettikleri tavr u edâ ve dişilerin gösterdikleri şîve-i istignâ zükûr u nisvân rakkasân marifetiyle icrâ kılınmakta ve bazı kabâil rakslarında taklîd-i tahkîka munkalib olagelmektedir.

Kâffe-i etrâf-ı âlemde cârî olan usûl-ı harb u vegâ nev'a-mâ sayd u siyâdı insân bir şikâr dehşetnümâ olmakla harp taklîdi oyunlar dahi pek çok kabâilin usûl-ı raksı dâhilinde olup muhârebâtan evvel böyle oyunlar icrâsıyla muhâriblere îrâs-ı şecâat ve ba'de'l-muhârebe yine icrâsıyla ihtâr-ı lezzet-i galibiyet veyâhut istihsâl-i teselliyet-i mağlubiyet edilir.

Tâife efrâdının cengâverliği ve bedeviyeti ne kadar ziyâde olur ise muhârebe raksları o kadar rehîn-i ehemmiyet ve o derece musavver-i dehşet bulunuyor.

Zuhûrât-ı harbiye taklîdi olan rakslara nisvân dâhil olmayıp nisvân gerek zükûrun pîş-gâhı temâşâsında ve gerek zükûr ile muhtaliten dâhil-i raks olunca raksın mahiyeti değışir.

Aşk u aşk-bâzî nisvânın kudûmîyle beraber dâhil-i halka-i raks-sâzî olup rakslar muâmelâtı-ı aşık u maşûka tasvîri haline geldiğı gibi mugâyir-i âr u edeb oyunlar dahi nisvân rakslarının netâyic-i zarûriyesindedir. [32/33]

Garâibden olarak Hindistan'da mugâyir-i âr u edeb oyunlar maâbid merâiminden olup Brahmanlarca mevâd-ı mu'tenâ bahâdandır.

Fransızca *Bayadères* (*Bâyyâder*) denilen bir takım genç kızlar çocukluktan beri türlü türlü raks-ı iştihâ-engize alıştırılıp bu kızlar asnâmın önünde raks ettikleri gibi ashâb-ı servetten olan hevâ-perestân Brahmanlara küşâd-ı kiş-e-i

²⁰ Metinde Fasl-ı Sâni-yi Aşar olarak geçen bölüm başlığı sıralamaya uygun olarak Fasl-ı Hâdî-yi Aşar olarak değıştirilmiştir.

semâhatle duhterân-ı sîm-berânı kâşâne-i tırâz şevk u câme-hâb arâ-yı zevk ediyorlar.

Umûmen Afrika'nın siyah ahâlisi ziyâdesiyle mâil-i raks olup hatta bizde Zengîlere dâima raks âdet olduğu keyfiyetini imâen "Zengî-i kalem elde eder dengile denge" mısra'ı durûb-ı manzûmedendir.

Galabe-i şehvetle Arap rakkâs ve rakkâseleri mülâtafa-i raksiyeyi bi's-suhûle mûlaâbeye tahvîl ettiklerinden, Zencilerin mübâlât-ı arzîyesi olan tâifelerinde meyâdin-i umûmiye rakslarını böyle tahavvülâtta men için "nâtûr" unvanıyla bekçiler bulundurmak mu'tâdtır.

Kara tenli adamlarda harekât-ı uzviye meyelânı pek ziyâde olup Arapların raksa fart-ı rağbetlerinin bir sebebi de budur.

Kâffe-i seyyâhânın rivâyetlerince tavâif-i bedeviyye-i Arabân "tamtam" usûlü üzere davet-i raksiye vukû'nu iştince raks u cümbüşe rehîn-i meyelân ve hatta sîn u halleri icâbınca raks etmek kendilerine [33/34] yakışmayan pîr-ân ve mu'teberân bile pây-kûb ve dest-i efşân olmaktan nefslerini zapt etmeye nâ-tüvân bulunmuşlardır.

Gerek umûmî ve gerek husûsî alâm u mihneti Araplara unutturmak için meydân-ı raks u tarab açılmak kâfi olup bir Arap'ı rakstan alıkoyacak hüzn ü keder gayr-ı mutasavvurdur.

Lakin bunlara mukâbil rakstan hiç haz etmeyen ve içinde pek az kimseler rakkâs bulunan bir kavim dahi mevcut olup o kavim ise Çinlilerdir.

Milel u akvâm-ı mütemeddine ve tavâif-i gayr-ı mütemeddin meyânında raksın nice nice su'ar ve eşkâli hâsıl olmuş ve nice nice raks modaları çıkmış ise de esas raks insânın sâir hayvânât gibi bir takım nağmâta ittibâen bedenini harekete getirmeye olan meyl ve inhimâkidir.

FASL-I SÂNÎ-Yİ AŞAR²¹

NAĞME KÂRÎ-İ DEHÂNÎ

Vâkiâ bir takım hayvânâtın ale'l-husûs küçük hayvânların harekât u sekenâtı nazar-ı tedkîkimizden nihân ise de harekât u sekenâtına dikkat edebildiğimiz hayvânların ahvâline nazaran verebileceğimiz hükm-ü umûmîye göre arzû-yi raks insâna mahsûs olmayıp hayvânlarda dahi vardır. [34/35]

Hele mûsikî telezzüzü hayvânât beyninde daha umûmî bir halde olup her hayvân kendi hallince nağme-senc elhândır.

²¹ Metinde Fasl-ı Hâdî-yi Aşar olarak geçen bölüm başlığı sıralamaya uygun olarak Fasl-ı Sâni-yi Aşar olarak değiştirilmiştir.

Fezâ-yı bedeviyette pûyân olan insânların sakîl sakîl ref'-i avâz etmelerine bedel nice hayvânâtın sadâsı fer hafzdır.

Kudret-i fâtırânın nahvet-i insâniyyeyi kesr için tamamıyla insân şeklinde halk ettiği büyük maymunların pek çok husûsâta bize müşâbeheleri olduğu gibi şifâhî mûsikîye meyilleri ve mûsikî aletleri dahi vardır.

Kâffe-i tavâif-i bedeviyyede mûsikî-i şifâhî bir takım asvâtın mütetâbian tekrarı tarzında olup Afrika'nın Bongos tâifesi beyninde köpek ulumasını ve enik bağırmasını taklit yolundaki nağamât esâs-ı mûsikîdir.

Gerek Amerika'nın ve gerek Avustralya'nın pek çok tavâifi meyânında şâm u sahar nağmekârlık edildiği halde hiçbir alet-i mûsikî bulunmamasına nazaran akvâm-ı mütemeddine-i azîme meyânında dahi mûsikî-i şifâhînin alât-ı mûsikîye takaddüm eylemiş olması bî-iştibâhtır. Medeniyet halinde taayyüş eden insânlara en ziyâde te'sîr eden mûsikî, mûsikî-i şifâhî olduğu görülüyor.

Nağme-i hânendegân ecdâddan mevrûs bir his hafmizi tahrîk edip ecdâdımızın avâze-i teessürâtını işitiyor gibi oluyoruz.

Vahşi ve medeni kâffe-i tavâif ve akvâm nağamât-ı şifâhîyeden kalîl [35/36] u kesîr behre-ver te'sîr olup şifâhen icrâ-yı nağamât ve usûl-i mâ-sadak tabir-i âlem-şümûldur.

Hindistan, Lazistan, Yunanistan, İnan, Belucistan, Polinizistan, Türkistan akvâm ve tavâifinin nağamât-ı hanendegânı ale'l-ekser hüzn-âver ve giriye eserdir.

Lâubâlî meşrep ve vâsî'ü'l-mezhep Çinliler bâlâda ifade kılındığı üzere raksa ehemmiyet vermedikleri gibi hanendeliğe dahi itina etmeyip nağamâtın hemân gayr-ı mütelezziz gibidirler.

Yakın zamanlarda neşr olunan ahvâl-i akvâm kitaplarında ulûm-ı akliyyenin akvâm beyninde tevessü' ve kesb-i metânet eylemesi nağamât-ı hanendegâna meyl ü incizâbın tenâkusunu müstelzim olduğu iddia kınıyor.

FASL-I SÂLİS-İ AŞAR

BESTEKÂRÎ-İ ALÂT-I MÛSİKÎ

Terennüm-i şifâhî insânın ref' avâz-i teessür etmesinden zuhûr edip nağme-i hanendegân aks-i savt-ı canân idiğini beyan etmiştim.

Sâkil ve rakîk bir takım gürültü istimâ'ından seni-i insânî mahzûz olup işte bu haz mûsikî alâtına sebeb-i zuhûr olmuştur.

Cümlenin gûş-zedî olagelen "tabl" yani "davul" mebde-i alât-ı mûsikî olup "dümbek" ona sâni olmuş ve ahnek-i mûsikî o gürültülerle başlamıştır. [36/37]

Sıklet-i avâz ihdâsında davula müşâbih olmakla beraber, büyük davullara nisbeten incesâz hükmünde kalan “trampete” daha sonra çıkıp nice zamanlar âlem-i mûsikîde fermân-fermâ-yı gûş u hûş olduktan sonra nefesle öten borular ihdâs edilmiş ve bir iki ses çıkarabilen düdükler borulara pey-rev olup nihayet dört nota savtı çıkarabilecek flavtalar vücut bulmuştur.

Cümlesine fâik olmak üzere muahharen kırışlı alât-ı mûsikî icat edilip bunların envâ’î zuhûr etmiş ve kırışlı sazlar nisbeten sâir sazlar kaba kalmıştır.

Çok kabâil-i gayr-ı mütemeddine beyinde kırışlı saz henüz malum olmayıp, kırışlı saz kullanmak bir dereceye kadar alâmet-i temeddün hükmünde tutlsa becâdır.

Hatta Amerika’nın keşfinden evvel, Amerika’da kırışlı saz görülmüş ve işitilmiş şey olmayıp Avrupalılar yedinde böyle sazlar gören Amerika ahâlisi hayret ve taaccübte kalmışlardır.

Cemî’ memâlik urbanda şimdi alât-ı mûsikî mevcut olduğu ve Afrika’nın memâlik-i vustiyesiyle cihet-i şimâl-i garbîsinde haylice muntazam mûsikî ahenkler icrâ edilmekte bulunduğu halde müntehâ-yı semt-i cenûbunda mûsikî mahzâ gürültü etmekten ibarettir.

Çalgı husûsunda en geri kalan nesl-i insânî hâlis mongol nesli olup mûsikî isti’dâtı o nesle taraf-ı kudretten ihsân buyurulmamıştır. [37/38]

FASL-I RABÎ’ AŞAR

HAZ VE ZEVK-İ MÛSİKÎ

Harita-i Arz’da nakş-pezîr-i vücûd olan bi’l-cümle memâlik ve büldânda kalîl u kesîr mûsikî ile kesb-i haz u zevk olunmakta olup her kavmin medeniyeti terakki ettikçe mûsikîsi dahi tenevvü’ ve terakki eyliyor.

Hakkın ecl-i lutf-i Rabbanîsi olan isti’dâd ve zekâ nimetine nail bir tâife veya kavimde her şey kesb-i zevk ve hayat eder.

Husûs-ı mezkûr müsellemler olmakla beraber bir kavmin veya bir neslin derece-i isti’dâd-ı terakkiyâtına mûsikî maddesini ittihâz etmek doğru olmayıp, isti’dâd-ı mûsikî delîl-i zekâ değildir. Dünyanın hâkim-i umûmiyyesi olmaya muvaffak olan mütemeddin beyazlarda bile mûsikîye dil-dâde olanlar, avâm-ı nâs ile nisvândan ve name-şinâsîde mütefennin bir takım zükûr nisvân mizâctan ibarettir. Halkın ale’l-ekser mûsikî aşinâ ve müteessir-i savt u sedâ görünmesi modaya itbâ’dan ve zarafetfürûşluk emelinden münbâistir.

Zevk aşinâyân-ı mûsikîden olan zevât-ı nadirenin ekserisi bi’t-tesâdüf mûsikî ile kesb-i me’lûfiyet etmiş olmaktan nâşi muhabbet-i müşgile kabîlinden olarak mûsikîyi seviyorlar. Revş-i hâle nazaran mûsikî gide gide tedenni etmekte olup zira mûsikî esâsen *Harmonique* denilen tarz-ı mevvâlden başlamış

ve tavâif ve akvâm terakki ettikçe *Mélocdie* denilen tarz-ı sınıâiyeler vücûd [38/39] bulmuş olduğu halde şimdi *Harmonique* tarzlarına avdet meyilleri anlaşılıyor.

Zira mûsıkî dediğimiz şey, bedevilerin avâz-ı teessürât demek olan mevvâllerini bir ahnek-i mevvûna rabt etmekten ibaret olup, şimdi o ahenk-i mevvûnlar yerine mevvâl tarzındaki sadelikler hoşı gidiyor.

Jurnaller, eserler, türlü türlü notalar gibi vesâit-i intişâra mazhariyet sebebiyle mûsıkî-i a'sâr-ı ahîrede pek ziyade ileriye gitmiştir.

Sadelik halinde bulunan mevvâller artık bu terakkinin pâyi-mâl-i intişânı ve rehîn-i bî-ı'tibârî olmak lazım gelir iken bilakis âlem-i insâniyet ilm-i mûsıkîde ibrâz olunan maharet ve rikkatlere çendân ehemmiyet vermemeye ve dakâyık aşinâ-yı mûsıkî geçinmek süslerine bile atf-ı nazar-ı dikkat etmemeye başlamıştır.

Şimdi *Mélocdie* türlerine ahir zaman içinde nazarıyla bakılmakta olup kıyamet-i inkirâz mukarrar görünüyor.

Son senelere *Vieillesse de la musique* yani *Şeyhûhet-i Mûsıkî* seneleri deniliyor.

Rahatü'l-ervâh safâ-yı kulub nâm u unvanlar ile âbâ u ecdâdımızın müştak oldukları müretteb ahenkleri şimdi veresiye dinliyoruz.

Ziyadesiyle şöhet-i mûsıkîşinâsî kazanan *Beethoven*, [39/40] *Mozart*, *Verdi*, *Bellini* nâm müteahhirîn-i esâtizenin asârı Avrupaca fenn-i mûsıkî denilen fenn-i ahenk-i mürettebin sûr-nây ve dâî' hükmünde tutuluyor.

Jurnallerle ilanâtını gördüğümüz şaşaalı konserler, ictimâat-ı resmiye haline gelip meyl-i hakiki *Harmonique* denilen tekellüfsüz avâz u asvâdadır.

Sade ve tekellüfât-ı ahenkten azâde nagamata fenn-i mûsıkînin bir kısmı nazarıyla bakanlar var ise de erbâb-ı dikkat-i nezdinde şimdiki meyl ve hal fenn-i mûsıkî için nişâne-i izmihlâldir.

Şiirde hayal esas olduğu gibi, fenn-i mûsıkî denilen fennin esası dahi ahenk-i nagamat-ı mürettebe yani *Mélocdies* olup o ortadan kalkınca fenn-i mûsıkî kalmaz.

Suret-i hale nazaran fenn-i mûsıkî an-asıl gürültüden hâsıl olduğu gibi yine gürültüye karışıp bertaraf ve günün birinde tîğ-ı nisyâna hedef olacaktır.

FASL-I SÂDİS-İ AŞAR

RESME DAİR FÜNÛN

Resme dair fünûndan bahsetmek insânın kuvve-i hayâliye ve hissiyesinin semeresi olarak nev'-i beşerin ulviyetini ispat ettiği cihetle âlem-i

medeniyetin şerefi ve kendine mahsus lezâiziyle insânın vâsita-i [40/41] teselliyet kalbî olan en nazik ve en nefis ve zî-kıymet asârdan bahsetmek demektir.

Sanâî' veya fûnûn-ı nefise manasını mutazammın olmak üzere resme dair fûnûna Fransızlar *Beaux Arts* derler.

Zarûrî olarak his ve hayale taalluku münâsebetiyle şiir ve mûsikî dahi bu fûnûn dâhilinde addolunur ise de ayrıca fûnûn olmak üzere mevki'-i bahse konulur.

Doğrudan doğruya fûnûn-ı nefise nâmıyla yâd olunan fûnûn "resim", "nakış", "oymacılık", "heykeltraşlık", "mimarlık" fenleridir.

Zâhirde görünmez veyahut hayalimizde tasavvur edebildiğimiz şekilleri ve bunların türlü türlü etvârını ve evzâ'ını ve ezcümle kalbimize te'sîr eden manzaralarını fûnûn-ı mezbûre ile sencide-i mizân-ı takdir edebiliriz.

Umûmen bu fûnûna nefise denildiği gibi, fûnûn-i şekliye *Arts Plastiques* veyahut resme dair fûnûn denilir.

Gariptir ki fenn-i resm cemî' ulûmdan ve hatta medeniyetten bile kadîm olup, hiçbir tâifenin tarihi olmadığı ve insânlar yalnız vahşi hayvânların pençelerinden kurtulmak için onlar gibi karanlık mağaralar içinde yaşadıkları halde, çakmak taşından yapılan ok ve bıçakların ve zükûr u nisvâna mahsus gerdanlık, bilezik ve halka gibi taştan [41/42] ve kemikten oyma vasâit-i tezyînenin üzerlerinde resimli çizgiler ve bazen hayvân ve insân resimleri görülmüştür.

Kıdem cihetiyle resim fenni medeniyetin fevkinde olup resme müteallik fûnûnu netâyic veya asâr-ı medeniyeden addedenlerin zan ve zehâbları bâtıldır.

Kâffe-i akvâm-ı tarihiyyenin zuhûrundan akdem olan o eski zamanlarda nispeten dünkü gün gibi görünen a'sâr-ı evvelliye-i Yunâniye'de elyevm medeniyetçe levâzım-ı zarûriyeden olan şeylerin ekseri ve mesela "gömlek", "câme-şûy", "cam", "yatak çârşebi" ve daha bunlar gibi pek çok eşya henüz icat olunmamış iken Yunan kahramanlarının kullandıkları içki kapları ve yattıkları kerevetler türlü türlü resimlerle ve altın gümüş kaplamalarla tezyîn olunmuştu.

Gözümüzün önünde denilecek derecede yakînen bildiğimiz şu hal, insânların fenn-i resme meyl ve rağbetleri ne kadar eski olduğunu gösterir.

Lakin zâhirde bu hal, garâibten ve şâyân-ı taaccüb ahvâlden olmakla beraber erbâb-ı tedkîk nazarında çendân dâî'-yi taaccüb olamaz.

Meyl-i resm, insânın yaradılışı mukteziyâtından olduğu bu günkü günde umûmen erbâb-ı tedkîk indinde bir keyfiyet-i müttefik- aleyhâdır.

Nerede bir güzel şey var ise, onu sevmek bi'l-cümle mevcûdâtтан istifâde ile telezzüzünü tezyîd istemek ve'l-hâsıl güzelliğe ve saadet [42/43] ve kemâle hasret çıkmak insânın icâbât-ı cibilliyeye ve ilhâhât-ı fitriyyesindedir.

Vehhâb-ı Azîmü's-şânın insâna ihsân buyurmuş olduğu "güzellik fikri" resme dair olan fûnûnun cevheri ve mevzuu demek olup esâsen meyl-i mebhûs-ı 'anhdan münbâistir.

Her şey ki layıkıyla kalbimizi celb edip temâşası hayretimizi tahrîk ede, o şeye "güzel" sıfatını veririz.

Yolda gider iken güzel bir adam yahut güzel bir şey gördüğümüz halde onun şekil ve hey'etinden ve yakışığından hüsn-i tenâsübünden veyahut renklerinden vesair hallerinden müteessir ve o adama veya o şeye meclûb oluruz.

Eğer güzel bir insânın veya bir şeyin mükemmel yapılmış resmini görsek hakikatte şekl-i latîfin verdiği lezzeti onunla dahi hâsıl ederiz.

Zâhirde bir insânın veya bir şeyin güzelliğinden dolayı meclûbü'l-kalb olmaklığımızla o insânın veya şeyin resmindeki güzellikten dolayı meclûbü'l-kalb olmaklığımız arasında fark vardır. Umûmen tabîatta görülen güzellik ve onun verdiği hayret yalnız tabîata yani o güzel insânın veya sâir şeyin nefesine aittir.

Gayetle güzel bir tasvirde hayretimizi mûcib olan güzellik ise fenne ait ve onu görmekle hâsıl olan hayretimiz de fen sahibine râci'dir. [43/44]

Fene ve tabîata ait olarak vâkıâ meydanda gördüğümüz insân veya sâir bir cisim var ise de iki hal yekdiğere müsâvi değildir.

Karşımızda bulunan insân veya sâir şey birinci halde canlı veya hakîki ve ikinci halde cansız ve mevhûmdur.

"Kimse inkâr edemeyeceği üzere şu iki güzellik başka başka şeyler olup resmin temâşasından hâsıl olan hayretimiz başka bir sebepten ileri gelmek iktizâ etmez mi?" suâli hatıra gelir.

Güzellik mebhâsı tedkîkte câlib-i nazar-ı dikkat bir madde dahi hakikatte gördüğümüz halde asla taaccüb ve tahayyür etmediğimiz pek çok şeylerin mükemmel resimleri yapıldığı takdirde o resimleri imrenircesine tehâlükle temâşâ eylemekliğimizdir.

Latma-hâr tahkîr u âzârımız olagelen adi bir bargir veya bir öküz veyahut bir ağaçtan asla müteessir olmuyoruz.

Mesela sokak köşelerinde sürünen bir fakir çocuk gördükde merhametten başka bir şey hissetmediğimiz gibi, hain ve zalim bir adam veya bir kâtil gördükde nefretimiz husûle geliyor. Nasıl oluyor da bunların her birini

tasvîr eden büyük ressamın asârında gördükçe beğenmekten ve hayretten kendimizi almak mümkün olmuyor?

Vârid-i hâtır olmaz mı ki hep şu asâr-ı fenniye'nin güzelliği mademki tabîatın haricindedir ve tabîattaki güzelliğin gayrıdır, asâr-ı fenniye'ye mahsus güzelliğin kendine mahsus bir sebep u hikmeti olmak lazım gelir? [44/45]

Layıkıyla ta'mîkât-ı zihniyede bulunanlar için "Fenn-i resm sahibinin peydâ ettiği o hayâlî güzelliğin mahiyeti acaba nedir?" meselesi ne kadar it'âb-ı zihin edecek mesâildendir.

Yaptığı resme verdiği güzellik ressama nereden sünûh ve bizi dahi müteessir edecek derecede nasıl kuvvetle kalbine tulû' ediyor!

Umûmen fenn-i resm ile işigal edenlerce en dakîk ve en nâzik mesele işte bu mesele olup bu meselenin halli âsân değildir.

Gavâmız ve dakîk mehâsin-i sencide-i mizân takdîr edip fenn-i resmde güzelliğe dair her nev' şerâit ve kavâidi tahkîk eden âleme Fransızca "Esthétique" yani "İlm-i Nefâyis" veyahut "İlm-i Bedâyî" denilir.

Fenn-i resmin ruhu müşâbehsinde olan böyle bir madde hakkında doğru ve sâlim bir fikir edinmek pek fâideli ve yanlış fikirlere sahip olmak fazâil-i insâniyece büyücek bir noksandır.

Kadîmden beri mevcut ve pek çok zevât indinde hâlâ mu'teber bir fikre göre, fenn-i resmde güzellik insânın zihninde tasavvur edebildiği kemâlâttan olup cümle-i mahlûkâtın ve gözümüze görünen şu maddiyât âleminin ilerisinde ve fevkinde bir hayâl-i mücessem ve hüsn ü cemâl etmedi.

Gayet maksat o hüsn ü cemâl etmeyi tasvir olup fenn-i resm sahibi kâffe-i iktidârını o manevi güzelliğin veyahut onun bir gölgesi [45/46] ve başka bir ömrün yadigârı gibi zihninde taşıdığı numunesinin temâşâsıyla hâsıl ettiğinden her yaptığını o numuneye tatbîk eyler.

Fenn-i resmde görünen güzellik onun eserinden ibaret olup âsâr-ı fenniye ona ne kadar benzer ise o kadar güzel olur.

Kuvve-i tahayyüliyyede cây-gîr istikrâr addolunan bu hayâl-i mücesseme *Idéal* yani *Hayâl-i Kemâl* veya *Kemâl-i Hayâl* namını veriyorlar.

Kâmilen bu fikrin aksi olmak üzere diğer bir fikir zuhûr edip ona göre fenn-i resmin gayesi tabîattır.

Güzellik ve letâfet ve mükemmeliyet mutlaka tabîatı taklit ile yani ne ziyade ve ne de eksik olarak tamamen ona benzemekle olur.

Li-hazâ fenn-i resm irbâ bî-çûn tabîatın haricinde hiçbir numune-i imtisâl ve hiçbir te'sîr-i kalbî ve hayâlî yoktur.

Maddiyât âleminde gördüğümüz eşyanın cümlesi her ne şekli u hey'et ve ne mevki' u mevzi'de bulunurlar ise bulunsunlar onların aynen suretlerini almaya muktedir olan fenn-i resm sahibi fenn-i resmce tasavvur olunabilecek mükemmeliyet derecesine ermiş addolunmalıdır.

Nerede olur ise olsun bu iki usûlden ikisinin dahi tamamen kabûl ve tervîci câiz olamaz.

Fenn-i resmde tabîata ait olan hassayı tamamen vermemesiyle fennin dairesini küçültmek birinci fikirdeki hatadır.

Kuvve-i hayâliye ile mürtesem bir şekli mutlaka kendisine misal [46/47] ve numune tutan bir fen nâçâr hakikat âlemindeki canlılıktan mahrum kalır.

Kâffe-i ahvâlde fennen güzellikten maksat yalnız tabîatta güzellik tabir ettiğimiz yakışık ve letâfet olmayıp fenn-i resm hakikat halde tabîatın her nümâyişine ve insânın cemî' hissiyâtına şâmindir.

Güzelliği, muhabbeti, adâveti, ümidi, yeisi, sevinci, kederi, acıyı, dehşeti tasvir etmek fenn-i resmin şarındandır.

Li-hazâ bunlar hakkıyla resm olunur ise letâfet yolunda olan güzellik resmindeki kadar kıymetten dîn kıymette olmaz.

Muharebenin ve şiddetli bir yangının görünüşü asla latîf olmadığı halde güzel tasvir olursa yine hayret u şetâyîşimize şâyân olmaz mı?

Nice tasâvirde çirkinlik bile güzel yapılp tabîata yani hakikate muvaffak olmaktan nâşî câlib-i takdîrât olur.

Vukû' bulan ifâdât-ı acizânemden menfehim olmuş olacağı üzerine fenn-i resmde *Idéal* yani "hayâlî güzellik" tasvirinden maksat, hakiki bir mahlûku ehemmiyeti ikinci derecede olan husûsiyet halini gösteren sıfatlardan ve mesela cinsiyet alâmetlerinden ve elbisesinin, duruşunun, çehresinin tarz-ı mahsûsundan sarf-ı nazar ve ale'l-husûs ayıp ve kusuru setr veya ıslâh ederek ve kâffe-i a'zâsı bîninde tenâsüb-ü tâm eyleyerek hayâlde tasavvur olunan "kemâl-i hüsn" derecesine götürmekten ibarettir. [47/48]

Her halde bu usûl bir fikr-i mücerred ifade eden âsâra tatbîk olundukta pek güzel yakışabileceği ve belki başka lezzet u letâfet dahi vereceği inkâr olunamaz.

Kaldı ki kâffe-i meziyyât fenn-i resm öyle hayâlî şekiller tasvir etmekten ibaret olsa ve âsâr-ı fenniyenin cümlesi o usûl üzere yapılmak lazımgelse, güzellik fikrini olsa olsa ona benzer bazı fazâili tasvir eden resimlerden mâ'dâ resimler her nev' husûsiyet halden ârî olacağı cihetle bunların hiçbir sıfat-ı mahsusası ve hiçbir manası olmamak ve fenn-i resmin hakîki hissiyât-ı insâniyeyi tasvir etmek iktidârı inkâr olunmamak iktizâ edeceği bî-gümândır.

Gerçi *Idéal* usûlünün taraftarları bu neticeyi açıktan açığa itiraf etmiyorlar ise de onların ekseriyeti tarafından “Fenn-i resm tabîattan ne kadar ayrılır ve uzaklaşır ise olkadar mükemmel olur ve âsâr-ı fenniye hayat ve hakîkate mahsûs alâmetlerden ne kadar ârî olur ise olkadar güzel olur.” denilmekte bulunması beyân eylediğim şu mütalaayı alenen tasdik eder.

Lakin ikinci usûl dahi tamamen şâyân-ı kabul olmayıp bu usûlde vâkîâ tabîatın hakkı yerine getiriliyor ise de fenn-i resm tabîatı taklitten ibarettir, demek fenni esasından sekte-dâr etmek olduğu aşikârdır. [48/49]

Mevâd-ı malûmeden olduğu üzere vâkîâ ressamlıkta ilk tahlîl olunacak şey benzetme olup bir şeyin mâhirâne yapılmış sûretini görünce hoşlanmamak mümkün değildir.

Nasıl resim olursa olsun bir resimden hoşlanmaklığımızın sebebi o resmin aslına benzemesi olmayıp, eğer fenn-i resm yalnız gördüğümüz eşyanın aynıyla aynıyla sûretini çıkarmaktan ibaret olsa şimdi ressamlığın hükmü kalmamıştır, denilmek lazım geleceği aşikârdır.

Vukûat ve ahvâl ve suâr u eşkâlin resmini fotoğrafiyadan ziyade sıhhatle alabileceğini kimse iddia edemez.

Her yere fotoğrafiyanın ta’mîmi üzerine fenn-i resmin kadr u haysiyeti kalmamak lazım gelip, fotoğrafiyanın mebde-i zuhûru fenn-i resmin muntehâsı addolunmak iktizâ eder idi.

Layıkıyla düşünüldeği halde ikinci usûle göre fenn-i resm sahibi bir makine hükmüne girmek ve makinenin benzetmek hassâsıyla beraber histen ârî bulunmak hassâsını dahi edinmek lazım gelir.

Ya fenn-i resmi bütün bütün inkâr veya bu usûlü reddetmek muktezî olup, fenn-i resmde bu derece his ve garazdan ârîlik tasavvur olunamaz.

Kâffe-i tasâvirde şahs-i insâniyenin yani insânın tabîatı anlayışının te’sîri olmamak mümkün değildir. Gerçi bu hakîkati inkâr etmek isteyenler var ise de erbâb-ı tedkîk indinde hakîkat-i mezbûre müttefik-aleyh ve bir ressam yalnız makine gibi resim çıkarmak istese bile kendi fikrinin ve tabîatı görüşünün hüküm ve te’sîrinden kurtulamayacağı hüveydâdır.

Letâfeti taklîd-i tabîattan zanneden bir ressamın bile [49/50] tasvir edeceği şeyi dikkatle intihâb etmesi ve onun tavrını ve duruşunu kararlaştırması ve etrafına topladığı şeylerle onu imtizâc ettirerek bunlardan birtakımını göze çarpacak bir hale koyup, birtakımını ikinci dereceden ve nev’an-mâ gölgede bırakması sa’y ve ameli sadece taklîd-i tabîattan ibâret olmadığına mükemmelen şahâdet eder.

Me'sîrin güzelliği müesser olan ressamın kendinde hâsıl olan te'sîr ile mütenâsibtir, denilse câiz olur zannedirim.

Ne hâcet başka delile: Var kuvveti bazuyu taklîde verip balmumundan insân taklidi olarak yapılan sûretler esvâb-ı insân ile mülebbes ve saç, kaş, kirpik gibi şeylerce görenleri aldatmak derecesinde mükemmel iken fenn-i resm âsârı gibi te'sîr etmekten başka pek soğuk ve pek bed görünür.

Her ne zaman balmumundan masnû' bir sûret görülse bir fen sahibinin ruhu ona munzam olmadığı derhal hiss olunur.

Layıkıyla düşünülüşü ve mütalaât-ı mebsûta pîş-i nazar-ı takdîre alındığı halde fenn-i resm âsârında zihnimize hayret veren şey, mutlaka resmin bir şeye tıpkı tıpkına benzemesi olmadığı anlaşılıyor. Yapılan resimlerin güzelliği fenn-i resm erbâbının tabîatı güzelce anlayıp müesser sûrette söyletmeye muktedir olmalarıdır.

Londra Müzesi'nde mevcut resimlerden rüzgâra tutulmuş bir canlı resmi dünyanın câlib-i hayret takdîri oluyor.

Malum olan bir çalıya o resmin tamamıyla benzediğini bilsek bile bununla müteessir ve hayran olmaklığımız lazım gelmez. [50/51]

Nefâset-i resm, ressamın tabîatta zuhûr eden şiddeti hakîkatiyle zabtedip de kalbimize aksettirmeye muvaffak oluşudur.

Vukû' bulan şu ifadâtan anlaşılmuş olacağı üzere tabîatın kuru kuruya taklîdi fenn-i resmce güzellik peydâ etmeye kâfi değildir.

Herhalde fenn-i resm sahibi ondan fazla bir kuvvete daha muhtaç olup, yukarıda ifade kılındığı üzere bazı zevât ani insânlık haricinde vukûatında bir hayâle teşbîh etmiş ve bazı ashâb-ı efkâr bütün bütün inkâr tarafına gitmiştir.

Lâzime-i hâl ve maslahat fenn-i resmi bu iki usûlden hiçbirine hasr u kasr etmemek ve iki usûlü hüsn-ü te'lîf etmektir.

Yezdân bî-zevâl olan sâni' mahsûl-ü sanat ezeliyesi olan tabîat elbette fenn-i resmin esâs u menba'dır.

Âsâr-ı tabîye bir tükenmez hazine-i bedâyî' olup, fenn-i resm erbâbı onlara her dakika mürâcaata ve onlarla daima ihtilâta muhtaçdırlar.

Bahr-i bikerât tabîatta bulunan dürrer-i mehâsini fenn-i resm erbâbı her an araştırıp ve onunla tezyîn-i efkâr u enzâr edip her yaptıkları resimde tabîattan kuvvet ve nasihât almaya ve sadıkâne tabîata imtisâl etmeye mecburdurlar.

Pek vâzih olan bu hakâik-i müsellemler erbâb-ı vukûf olup tabîattan fenn-i resm yolunda müteessir ve o te'sîri fenn-i resm vasıtasıyla ifade ve tasvîr etmeye

muktedir olmak bir meziyete tevekkuf ederek o meziyete “fenn-i hüsn” yahut “fenn-i mehâsin” veya “fenn-i bedâyî” deniliyor.

Nefs-i nâtika-i insâniyenin en nefîs eseri kuvve-i hayâliye ve kuvve-i hayâliyenin en nazik eseri “fenn-i bedâyî” dir, denilse becâdır. [51/52]

İFÂDE-İ HÂTİME

Bu eser-i nâciz usûl-i maişetimizin bir hülâsası demek olup nice nice eserden tercümeten cem’ ve telfîk edilmiştir.

Pek çok zevât roman kabîlinden âsâr te’lîf ve tercüme etmekle iştigâl edip ahvâl-i insâniye ve maişet-i beşeriyeye dair eser çıkarmaya heves etmiyorlar.

Tehî-dest sermâye-i maâruf bu abd-i âcz ise, bu yolda âsâr neşrini roman ve hikâye gibi âsâr neşrine tercih edip böyle şeylerden edilecek istifâde-i maneviyeyi, roman nev’inden eserlerde göremiyorum.

Semere-i ikdâmât erbâb-ı kalem olmak üzere hemen her gün bir iki kitap çıktığı gibi kütübhane-i maâruf-ı umûmiyenin bir köşesinde de şöyle bir risaleceğiz bulunsun diye bu risaleyi neşr ettim.

Cemî’ ahvâlde olduğu gibi bundan dahi kat’â lâ-yuhtîlik iddiasında olmayıp nice hata ve kusur vukû bulmuş olması melhûz idiğini mukırr u mu’terifim.

Çünkü Hak Teâlî Hazretlerine mahsus olan sıfât-ı kemâl insâna mukadder olmadığından mükemmeliyet iddiası bâtıldır.

Hata tashîh mi veyahut bazı mübâhisin tevsî’i yolunda makaleler irsâl buyuracak zevâtın makaleleri beyne teâlî-i neşri mukarrer olan ikinci risaleye derc ve tahrîr ve ecvibe dahi tezyîl edilir.

Said [52]